

אי–ציות

מחשבות על שחרור האדם והחברה

אריך פרום

רסלינג

אי־ציות

הסדרה לפילוסופיה

אי־ציות

מחשבות על שחרור האדם והחברה

אריך פרום

תרגום מאנגלית יותם שטיינבוק

עריכה מדעית פרופ׳ משה צוקרמן

רסלינג

On Disobedience
Why Freedom Means Saying "No" to Power

Erich Fromm

Philosophy Series
Series Editors: Dr. Itzhak Benyamini and Idan Zivoni
Academic Board: Prof. Ed Greenstein, Prof. Rivka Feldhay, Prof. Hannan Hever

Translation: Yotam Steinbock

Scientific editor: Prof. Moshe Zuckermann

Language editor: Tamar Peleg-Benyamini

Graphic Design: Inbal Reuven and Udi Goldstein

Cover Design: As We Design

Resling, Itamar Ben-Avi 3, Tel-Aviv 64736
www.resling.co.il
Printed in Israel, 2015

Translated from the English: ON DISOBEDIENCE AND OTHER ESSAYS
First published by HarperCollins Publishers, New York, 1981
This edition based on the short Harper Perennial Modern Thought edition published 2010.

עיצוב עטיפה: As We design

סדר דפוס: ענבל ראובן ואודי גולדשטיין

עריכת לשון: תמר פלג–בנימיני

www.resling.co.il

רסלינג, איתמר בן־אבי 3, תל אביב 6473623
טל׳: 03-6956704

נדפס בדפוס חדקל בע״מ, תל אביב

נדפס בישראל, 2015

תוכן העניינים

הקדמה

יותם שטיינבוק

אריך פרום (Erich Fromm) נולד בשנת 1900 למשפחה יהודית בעיר פרנקפורט שעל נהר המיין (Frankfurt am Main). בבגרותו החל להתעניין בתיאוריה הפסיכואנליטית מבית מדרשו של זיגמונד פרויד ופנה ללימודים אקדמיים. את התואר הראשון קיבל בסוציולוגיה ופסיכולוגיה, ולאחר מכן השלים את ההתמחות בפסיכואנליזה במכון הפסיכואנליטי בברלין. מיד לאחר תום לימודיו, בשנת 1926, פתח קליניקה ועסק בטיפול עד סוף חייו.

עוד מנעוריו נמשך פרום לגישה המשיחית בהגות היהודית. על פי גישה זו, העולם מתקדם לעבר זמן משיחי שבו יתקיים שלום עולמי בין בני האדם באשר

הם. אולם גישה אופטימיסטית זו לא עלתה בקנה אחד עם התיאוריה הפסיכואנליטית הפסימיסטית שבה התמחה, שהרי לפיה האדם נשלט לחלוטין על ידי יצריו (הליבידו מצד אחד ויצר המוות מצד אחר), ובסופו של דבר חזקה על יצר המוות להכריע אותו. כתוצאה מכך החל פרום להתרחק מהגישה הפסיכואנליטית ה"טהורה" ולחפש סביבה רעיונית חדשה. זו נמצאה לו בתורתו של קרל מרקס.

פרום לא היה לבד בניסיונותיו לשלב בין פרויד למרקס, ובראשית שנות ה־30 הוא התחבר לקבוצת אינטלקטואלים, רובם ממוצא יהודי, שהתרכזו בעיר פרנקפורט והקימו את המכון למחקר חברתי (Institut für Sozialforschung). הם קראו לתחום עיסוקם "תיאוריה ביקורתית", וכונו לימים על ידי אחרים "אסכולת פרנקפורט". במסגרת העבודה במכון הם ביקשו ליצור ביקורת על התרבות הקפיטליסטית שבה חיו מתוך נקודת מבט פרוידו־מרקסית. לפי השקפתם, שילוב הניתוח הנפשי שמספק פרויד עם הניתוח החברתי שמספק מרקס יובילו להבנה עמוקה וטובה יותר של מצב האדם בחברה. פרום, שהיה היחיד בעל השכלה פסיכואנליטית פורמלית, נחשב למי שהכיר לחבריו במכון את רזי הפסיכואנליזה.

בשנת 1933, חודשים ספורים לאחר עליית הנאצים לשלטון, הוגלו חברי המכון (אשר היו, כאמור, יהודים אך גם מרקסיסטים - שתי קבוצות אוכלוסייה שנואות במיוחד על המשטר הנאצי), ולאחר תקופת נדודים קצרה הגיעו לניו־יורק והקימו את המכון מחדש. בשנת 1934 היגר פרום רשמית לארה"ב, שם חי עד סוף ימיו.

זמן קצר לאחר העברת המכון לארה"ב פרש פרום באופן רשמי מהחברות בו עקב חיכוכים אינטלקטואליים עם החוקרים האחרים. לטענתם, התעקשותו על ראיית עולם אופטימית, המבקשת למצוא פתרון פרקטי למצבו של האדם, היא מגוחכת ונובעת מהשפעתה של התרבות האמריקאית (שאותה נטו לראות באור שלילי ביותר).

פרום המשיך לפרסם ספרים רבים במהלך חייו, ביניהם מנוס מחופש, אמנות האהבה והחברה השפויה. הספרים הללו הפכו לפופולריים ביותר, אם כי העלו את חמתם של חברי אסכולת פרנקפורט האחרים, שביקרו אותו תכופות. בספריו מבקש פרום לבחון את הטבע האנושי כמי שמחזיק במהות מסוימת ואינו מושפע רק מאינסטינקטים מחד גיסא או מהחברה והסביבה מאידך גיסא.

ספר זה הוא למעשה אוגדן של ארבעה מאמרים

קצרים, העוסקים בהיבטים שונים של סוגיית אי־הציות. הרבה מהרעיונות כאן הופיעו בצורה זה או אחרת בכתביו האחרים של פרום, אך בספרון זה הם מוצגים בצורה ברורה, תמציתית ומאורגנת. יתרה מזו, המאמרים נבחרו וסודרו על ידי עורך המהדורה האנגלית והם יוצרים מהלך לוגי ברור של מחשבתו של פרום המבוססת במידה רבה על שאלות של סמכות, ציות ואי־ציות.

שני המאמרים הראשונים מספקים בסיס תיאורטי למושגים "אי־ציות", "נביאים" ו"כוהנים". שני המאמרים האחרונים פונים לפרקטיקה ומציעים ניתוח פוליטי־חברתי של ראשית המלחמה הקרה (שנות ה־50 וה־60), המשטרים השונים המעורבים בה ולבסוף הצעה לשיטה פוליטית חדשה שפרום מכנה "סוציאליזם הומניסטי".

המאמר הראשון, כשמו כן הוא, מציע ניתוח של אי־הציות מנקודות המבט הפסיכולוגית והמוסרית. למעשה פרום מבקש להתעמת עם העמדה המסורתית, שלפיה אי־ציות הוא חטא לעומת הציות שנחשב למידה טובה. על פי העמדה המסורתית (וניתן לראות זאת גם ביהדות בת זמננו), על מנת להגיע למציאות טובה יותר (ביאת המשיח לדוגמה), יש לציית באופן מוחלט וגורף.

אל מול עמדה זו הוא טוען כי ההיסטוריה האנושית

כולה, על פי המסורות היהודית והיוונית, החלה במעשה של אי־ציות. יתרה מזו, מנקודת המבט של שנות המלחמה הקרה, לא הרבה אחרי סוף מלחמת העולם השנייה על זוועותיה הרבות, החשש מפני פצצת האטום הוביל את פרום לטענה כי דווקא ציות (לדוגמה, ציות להוראה "ללחוץ על הכפתור") עלול להוביל לקץ האנושות כולה. אם כן, פרום מבקש לפעול למען המשך קיומו של המין האנושי ולהציע ניתוח נורמטיבי של מושגי הציות ואי־הציות.

המאמר השני עוסק בהבחנה בין מי שפרום מכנה "נביאים" לבין מי שהוא מכנה "כוהנים". מהות ההבחנה בין שתי הקטגוריות היא בין אלו המבטאים רעיונות וחיים על פיהם לבין אלו המשתמשים ברעיונות ומנצלים אותם לטובת ניצול האחר והטבת מצבם האישי. לדוגמה, אדם המטיף לצניעות ואכן חי חיי צניעות הוא נביא, לעומת אדם המטיף לצניעות אך חי בארמון מפואר או נהנה מאיכות חיים גבוהה משמעותית מזה של קהל מאזיניו.

פרום מזהה את הכוהנים לא רק בעולם הדת אלא גם בעולם הפילוסופיה והפוליטיקה. כוהנים אלו אחראים לפרשנות ולשימור הרעיון של הנביאים המקוריים אך לרוב הם עושים זאת באופן שיפעל לטובתם האישית או

לטובת סביבתם הקרובה. דוגמה לכוהנים כאלה מוצא פרום בראשי התנועות הסוציאליסטיות של המאה ה־20, המציגים עצמם כמי שאמונים על רעיונות של אחווה ושוויון, אך למעשה חיים ברמת חיים שאזרחיהם אינם יכולים אפילו לחלום עליה, מפעילים מערכת דיכוי פוליטית שלא נראתה כמותה, ושוטפים את מוחו של העם כך שיחשוב שהם עושים זאת כהקרבה לטובת האידיאל.

כדוגמה לנביא מציג פרום את ההוגה האנגלי ברטרנד ראסל (Russell), שבו רואה פרום אדם שרעיונותיו ואורח חייו משלימים זה את זה. פרום מביא קטעים רחבים מכתביו של ראסל כדי להבין דרכם את משנתו ההומניסטית. כראיה ליושרו של ראסל מזכיר פרום כיצד הוא היה עומד בהפגנות יחד עם הסטודנטים שלו, ולעתים אף נעצר על ידי הרשויות, כדי להגן על הערכים שהטיף להם במשנתו הפילוסופית.

המאמר השלישי עוסק בהתפתחות, ובמידת מה בהסתאבות, שתי הדוקטרינות הגדולות של המאה ה־20 – הקפיטליזם האמריקאי והסוציאליזם הסובייטי. טענתו של פרום היא שהקפיטליזם והסוציאליזם בצורתו הקומוניסטית מתייחסים לאדם כאל אמצעי והופכים אותו לברייה מנוכרת ומדוכאת. ההבדל היחיד, לדידו

של פרום, הוא שהקפיטליזם עושה זאת באופן סמוי באמצעות האלהת העבודה לשם הרווח, באמצעות דיכוי האינדיבידואליות לטובת הקונפורמיזם החברתי של תרבות הפרברים ובאמצעות השתקת המחשבה הביקורתית על ידי תעשיית התרבות המסחרית. לעומת זאת הסוציאליזם עושה זאת באופן גלוי באמצעות חיסולם של "חתרנים" פוליטיים ובאמצעות הגלייתם וכליאתם של מי שנחשבים כסכנה למדינה והלאמת התרבות, האמנות, החינוך והתקשורת באופן מוחלט.

הבדל נוסף הוא שסיאובו של הקפיטליזם טמון בשורש קיומו וערכיו, ואילו הסוציאליזם היה צריך לעבור שינוי על מנת להפוך לגרסה הקומוניסטית. את השינוי הזה מייחס פרום לספיגת הערכים הקפיטליסטיים ולהפיכת הסוציאליזם למערכת ייצור בתוך עולם קפיטליסטי, ולא למערכת שמטרתה לשנות את עולם הערכים האנושי מבסיסו.

המאמר הרביעי, שהוא הפרגמטי ביותר מבין כולם, מציע שורה של עקרונות לקיומה של מפלגה סוציאליסטית שתביא לשינוי החברה הקפיטליסטית ותהווה תחליף לקומוניזם הסובייטי. "הסוציאליזם ההומניסטי" הוא למעשה המניפסט הפוליטי המובהק של פרום, והוא כולל

בתוכו תפיסות פציפיסטיות, סוציאליות, פילוסופיות ופוליטיות ברורות. זהו מצע כמעט מושלם של מפלגה, שיש שיכנו אותה סוציאל־דמוקרטית, שתוכל - על פי פרום - להביא לגאולת העולם מהסיאוב התרבותי ואולי אף להצילו מהאיום הממשי הרובץ מעליו.

אל הספרון הקטן המונח לפניכם הגעתי בחיפושיי אחר הסיבה, המשמעות והתהליכים הנפשיים העומדים מאחורי אי־הציות. המוטיבציה העיקרית לחיפוש זה הייתה עבודתי כמורה ומחנך בבית־ספר. תופעת אי־הציות בבית הספר מעניינת במיוחד, בעיקר משום שנדמה שאנו רוצים אך ורק בטובת התלמידים ולא יותר מכך. אם כן, מדוע הם מתעקשים לסרב לנו ולהמרות את פינו לעתים תכופות כל כך?

בספרו טוען פרום כי המורה, בניגוד לנוגש העבדים, הוא דווקא סמכות רציונלית שכדאי לציית לה כיוון שמטרתו ומטרת התלמיד אחת הן. אם כן, מדוע אין התלמידים ממהרים לציית לכל מילה היוצאת מפיו? כנראה התלמידים אינם אותם התלמידים והמורה אינו אותו המורה. כיום, והמצב נכון מאז ראשית העידן התעשייתי במאה ה־19, בית הספר הוא מוסד המבקש לצקת את התלמידים אל תוך תבנית מוכנה מראש במקום

לעזור להם לפתח את הכוחות האינדיבידואליים הטמונים בהם. בית הספר הפך מ"נביא" ל"כוהן". התלמידים, שאולי היו תמימים בעשרות השנים הראשונות לקיומו של המוסד בצורתו הנוכחית (ואולי לא), מבינים את הניצול שמבקשים לעשות בהם ומפתחים גישה בסיסית של התנגדות. התנגדותם וסירובם לציית נובעים במידה רבה מהצורך הפנימי שלהם להנכיח את עצמם כאינדיבידואלים, להציג את אנושיותם נוכח המשטר המדכא של מערכת החינוך כפי שהתפתחה במאתיים השנים האחרונות.

בראייה רחבה יותר, הספר הזה מתאים לתקופתנו כמעט כפי שהתאים לתקופת כתיבתו. גם כיום אנו חיים בחברה שבה הקפיטליזם שולט באופן בלתי מעורער, בני האדם מפריטים את עצמם לדעת, ומידת האלימות בחברה (בין אם מדובר באלימות מדינית ובין אם באלימות בין־אישית) הולכת וגוברת. גם האיום הגרעיני שהפחיד את פרום ואת בני דורו לא פס מן העולם, וכיום הוא מלווה בפונדמנטליזם דתי. אולי מה שמפריד בין תקופתנו לתקופת כתיבת הספר הוא חוסר האמונה באפשרות לעולם טוב יותר. בעידן שלאחר האידיאולוגיות הגדולות ולאחר פריחתה של החשיבה הפוסט־מודרנית

נראה שאין מקום יותר לטעון באמת לאפשרות לקיומו של עולם טוב יותר, עולם המבוסס על ערכים אנושיים וראיית האחר כתכלית. האופטימיות פינתה את מקומה לאדישות, וסיסמאות הקרב האידיאולוגיות – לג'ינגלים המתנגנים במקטעי הפרסומות בטלוויזיה. כולי תקווה שספרון זה יצטרף למכלול פרסומים בעברית שיחתרו תחת האדישות הציבורית ויביאו לאורח חשיבה שונה, ואולי אפילו לשינוי ממשי.

לסיום ברצוני להודות לפרופ' משה צוקרמן על שהכיר לי לראשונה את התיאוריה הביקורתית ואף ניאות לערוך תרגום זה. תודה למשפחתי על התמיכה, על השיחות והרחבת האופקים האינטלקטואליים והרגשיים כאחד. לליאת, על חיים משותפים מופלאים ומלאי אהבה המאפשרים לי להיות מי שאני ולהרגיש בטוח מספיק על מנת להעז ולהתפתח; ולתלמידיי, על שהפכו את אי־הציות לדבר־מה נוכח, יומיומי ומשמעותי בחיי.

1

אי־ציות כבעיה פסיכולוגית ומוסרית

במשך מאות שנים מלכים, כוהנים, אדונים פיאודליים, תעשיינים והורים התעקשו **שציות הוא מידה טובה ושאי־ציות הוא חטא**. כדי להציג נקודת מבט אחרת עלינו להציב אל מול העמדה הזו את האמירה הבאה: **ההיסטוריה האנושית החלה במעשה של אי־ציות, ואין זה בלתי סביר שהיא תושמד על ידי מעשה של ציות.**

בהתאם למיתוסים העברי והיווני, ההיסטוריה האנושית החלה במעשה של אי־ציות. אדם וחווה, שחיו בגן העדן, היו חלק מהטבע; הם התקיימו בהרמוניה אתו, אך לא התעלו מעליו. הם היו בטבע כמו עובר ברחם אמו. הם היו אנושיים ובה בעת עוד לא אנושיים. כל זה

השתנה כשהם לא צייתו להוראה. על ידי קריעת הקשר עם האדמה והאם, על ידי חיתוכו של חבל הטבור, הגיח האדם מהרמוניה טרום־אנושית, והיה מסוגל לעשות את הצעד הראשון לעבר עצמאות וחופש. מעשה אי־הציות שחרר את אדם וחווה לחופשי ופקח את עיניהם. הם זיהו זה את זו כזרים ואת העולם שמחוץ להם כזר ואפילו כעוין. מעשה אי־הציות שלהם הפר את הקשר הראשוני עם הטבע והפך אותם לאינדיבידואלים. לא רק ש"החטא הקדמון" לא השחית את האדם, אלא הוא אף שחררו לחופשי; זו הייתה ראשית ההיסטוריה. האדם צריך היה לעזוב את גן העדן כדי ללמוד להסתמך על כוחותיו ולהפוך לאדם מלא.

הנביאים, ברעיונם המשיחי, מאשרים את הרעיון שהאדם צדק באי־הציות; שהוא לא הושחת על ידי ה"חטא", אלא שוחרר משלשלות ההרמוניה הטרום־אנושית. עבור הנביאים **ההיסטוריה** היא המקום שבו האדם הופך לאנושי; בתהליך הגילוי הוא מפתח את כוחות התבונה והאהבה שלו עד שהוא יוצר הרמוניה חדשה בינו לבין חבריו - בני־האדם - ובינו לבין הטבע. הרמוניה חדשה זו קרויה "קץ הימים", התקופה ההיסטורית שבה שורר שלום בין בני האדם ובין האדם והטבע. זהו גן־עדן

"חדש" שנוצר על ידי האדם עצמו, כזה שרק הוא יכול ליצור מכיוון שהוא אולץ לעזוב את גן העדן ה"ישן" כתוצאה מאי־הציות שלו.

בדיוק כמו המיתוס העברי על אדם וחווה, כך גם המיתוס היווני על פרומתיאוס רואה את הציביליזציה האנושית כולה כמבוססת על מעשה של אי־ציות. במעשה גנבת האש מהאלים מניח פרומתיאוס את היסודות להתפתחות האדם. אלמלא ה"פשע" של פרומתיאוס לא הייתה היסטוריה אנושית כלל. כמו אדם וחווה, הוא נענש על אי־הציות שלו, אך הוא אינו מתחרט ומבקש מחילה. להפך, הוא אומר בגאווה: "אני מעדיף להיות כבול לסלע הזה מאשר להיות עבד נרצע של האלים".[1]

האדם המשיך להתפתח באמצעות מעשים של אי־ציות. לא רק שהתפתחותו הרוחנית התאפשרה בזכות אלה שהעזו לומר "לא" לכוחות שהופיעו בשמם של המצפון או של האמונה שלהם, אלא גם התפתחותו האינטלקטואלית הייתה תלויה ביכולתו שלא לציית־אי־ציות לסמכות שניסתה לחסום מחשבות חדשות, ואי־ציות לסמכות של הדעה המבוססת מימים ימימה שהכריזה שכל שינוי הוא חסר־מובן.

אם היכולת לא לציית היא למעשה ראשית ההיסטוריה

האנושית, הרי הציות עלול, כפי שציינתי לעיל, להביא לסיומה. איני מדבר באופן סימבולי או פואטי. קיימת אפשרות, ואפילו סביר להניח, שהמין האנושי ישמיד את הציביליזציה ואפילו את כל החיים על פני כדור הארץ במהלך חמש עד עשר השנים הקרובות. אין כל היגיון או מובן בכך. אבל העובדה היא שבזמן שאנו חיים מבחינה טכנית בעידן אטומי, רוב בני האדם - ובכללם רוב אלו שבעמדות שררה - חיים עדיין מבחינה רגשית בעידן האבן; אמנם המתמטיקה, האסטרונומיה ומדעי הטבע שלנו הם בני המאה ה־20, אך רוב רעיונותינו באשר לפוליטיקה, למדינה ולחברה משתרכים הרחק מהעידן המדעי. אם המין האנושי יתאבד, הרי זה יהיה בשל ציות בני האדם למי שיורה ללחוץ על הכפתורים הרצחניים; בשל הציות לתשוקה הארכאית של פחד, שנאה וחמדנות; בשל הציות לקלישאות מיושנות על ריבונות המדינה והכבוד הלאומי. המנהיגים הסובייטים מדברים רבות על מהפכה, ואנו ב"עולם החופשי" מדברים רבות על חופש. ובכל זאת הם ואנחנו מרפים את ידיו של אי־הציות - בברית המועצות באופן מפורש ובאמצעות כוח, ובעולם החופשי באופן משתמע ובאמצעות שיטות מעודנות יותר של שכנוע.[2]

אך אין בכוונתי לומר שכל אי־ציות הוא מידה טובה וכל ציות הוא חטא. השקפה שכזו מתעלמת מהיחסים הדיאלקטיים שבין הציות ואי־הציות. ברגע שהעקרונות אשר מצייתים להם או לא מצייתים להם אינם ניתנים ליישוב, הרי פעולת אי־הציות לאחד היא בהכרח פעולה של ציות לעיקרון המנוגד לו, ולהפך. אנטיגונה היא הדוגמה הקלאסית לדיכוטומיה הזו. ברגע שהיא תציית לחוקים הבלתי אנושיים של המדינה, היא לא תציית בהכרח לחוקי האנושיות; ברגע שתציית לאחרונים, היא חייבת שלא לציית לראשונים. כל הקדושים המעונים של הדת, החופש והמדע היו חייבים לא לציית לאלו שביקשו לעצור אותם על מנת לציית לצו מצפונם, לחוקי האנושיות או התבונה. אם אדם יכול רק לציית ולא לסרב, הוא עבד; אם הוא יכול רק לסרב ולא לציית, הוא מורד (לא מהפכן);[3] הוא פועל מתוך כעס, אכזבה או תרעומת ולא מתוך אמונה או עיקרון.

בכל אופן, על מנת למנוע בלבול מושגי יש לבצע הבחנה חשובה. ציות לאדם, למוסד או לכוח (ציות הטרונומי) הוא כניעה; ציות כזה מעיד על נטישת האוטונומיה שלי ועל קבלתו של רצון או שיפוט זר במקומה. ציות לתבונה או האמונה שלי (ציות אוטונומי)

אינו פעולה של כניעה אלא של אישור. האמונות והשיפוט שלי, אם הם שלי באופן אותנטי, הם חלק ממני. אם אני ממלא אחריהם ולא אחר אלו של אחרים, אני עצמי; לפיכך ניתן להשתמש במילה **ציות** רק באופן מטפורי ובמשמעות שונה לחלוטין מהשימוש שבמקרה של "ציות הטרונומי".

אך הבחנה זו זקוקה עדיין לשתי הבחנות נוספות: אחת ביחס למושג המצפון והאחרת ביחס למושג הסמכות.

המילה **מצפון** משמשת להתייחסות לשתי תופעות המובחנות זו מזו. האחת היא ה"מצפון הסמכותני", שהוא קולה המופנם של הסמכות שאותה אנו להוטים לרצות ומפחדים לאכזב. רוב האנשים המצייתים למצפון שלהם חווים את ההשפעה של המצפון הסמכותני. זהו גם המצפון שעליו מדבר פרויד כשהוא מתייחס ל"על־אני". העל־אני הפרוידיאני מייצג את ההפנמה של הציוויים והאיסורים של האב, המקובלים על הבן מתוך פחד. מובחן מהמצפון הסמכותני הוא ה"מצפון ההומניסטי"; זהו קול הנמצא בכל בן־אנוש והוא עצמאי מכל סנקציה או גמול חיצוני. המצפון ההומניסטי מבוסס על העובדה שכבני אדם יש לנו ידע אינטואיטיבי לגבי מה אנושי ומה לא־אנושי, מה גורם לחיים ומה להרס. זה הקול הקורא

לנו לחזור לעצמנו, אל האנושיות שלנו.

המצפון הסמכותני (על־אני) עדיין מציית לכוח שמחוץ לעצמי, גם אם הכוח הזה הופנם. מבחינת המודעות אני מאמין שאני פועל על פי המצפון **שלי**; אולם בפועל אני מבליע את עקרון **הכוח**; רק בגלל האשליה שהמצפון ההומניסטי והעל־אני זהים, הסמכות המופנמת היא הרבה יותר אפקטיבית מהסמכות הנחווית באופן ברור כזרה לי. הציות ל"מצפון הסמכותני", בדומה לציות לכל מחשבה או כוח חיצוניים, נוטה להחליש את ה"מצפון ההומניסטי", את היכולת להיות ולשפוט בעצמי.

עם זאת ההצהרה שציות לאדם אחר היא *ipso facto* (מעצם עובדת הציות עצמה) כניעה היא הכרחית להבחנה שבין סמכות "אי־רציונלית" לסמכות "רציונלית". ניתן למצוא דוגמה לסמכות רציונלית במערכת היחסים שבין תלמיד ומורה; דוגמה לסמכות אי־רציונלית היא במערכת היחסים שבין עבד ואדון. שתי מערכות היחסים מבוססות על העובדה שהסמכות של האדם השולט מקובלת. באופן דינמי, בכל אופן, הם בעלי טבע שונה. במקרה האידיאלי, האינטרסים של המורה ושל התלמיד הם בעלי כיוון אחד. המורה מסופק אם הוא הצליח לקדם את התלמיד; אם הוא כשל במשימה זו אזי הכישלון הוא שלו כמו גם של

התלמיד. האדון, לעומת זאת, רוצה לנצל את העבד ככל יכולתו. ככל שהוא מפיק ממנו יותר, כך הוא מסופק יותר. בה בעת העבד מנסה ככל יכולתו להגן על דרישתו לאושר מינימלי. האינטרסים של העבד והאדון סותרים זה את זה, כיוון שמה שרווחי לאחד מזיק לאחר. העליונות של האחד על פני האחר היא בעלת תפקיד שונה בכל מקרה; בראשון זהו תנאי לקידום האדם הכפוף לסמכות, ובשני זהו התנאי לניצולו. הבחנה נוספת מתקיימת במקביל: הסמכות הרציונלית היא רציונלית כיוון שהסמכות – בין אם היא מוחזקת על ידי מורה ובין אם על ידי קפטן של ספינה הנותן הוראות בשעת חירום – פועלת בשמה של התבונה, שמתוקף היותה אוניברסלית ביכולתי לקבלה מבלי להיכנע לה.[4] סמכות אי־רציונלית חייבת להשתמש בכוח או בסוגסטיה כיוון שאף אחד לא יסכים להיות מנוצל אם היה ביכולתו למנוע זאת.

מדוע האדם כל כך נוטה לציית ומדוע כל כך קשה לו שלא־לציית? כל זמן שאני מציית לכוחה של המדינה, הכנסייה או דעת הקהל אני חש בטוח ומוגן. למעשה, אין זה משנה כמעט לאיזה כוח אני מציית. תמיד מדובר במוסד או באדם המפעיל כוח בצורה זו או אחרת וטוען במרמה להיותו יודע־כול וכול־יכול. הציות שלי הופך

אותי לחלק מהכוח שאני סוגד לו, ולכן אני מרגיש חזק. איני יכול לטעות כיוון שהוא מחליט עבורי; איני יכול להיות בודד משום שהוא משגיח עליי; איני יכול לחטוא משום שהוא אינו מאפשר לי, ואם אני בכל זאת חוטא אזי העונש הוא פשוט הדרך לחזור לחיקו של הכוח הכול־יכול.[5]

על מנת שלא לציית חייב האדם להיות אמיץ דיו כדי להישאר לבד, לטעות ולחטוא. אבל אומץ אינו מספיק. היכולת להיות אמיץ תלויה במצבו ההתפתחותי של האדם. רק אם אדם נפרד מחיק אמו ומהוראות אביו, רק אם הוא הופיע כאינדיבידואל מפותח לחלוטין אשר רכש את היכולת לחשוב ולחוש עבור עצמו – רק אז יכול להיות לו האומץ להגיד "לא" לכוח, לסרב.

אדם יכול לצאת לחופשי באמצעות מעשים של אי־ציות בלומדו להגיד "לא" לכוח. אך לא רק היכולת לסרב היא התנאי לחופש; חופש הוא גם התנאי לאי־הציות. אם אני חושש מהחופש, איני יכול להעז לומר "לא", אין לי האומץ להיות סרבן. אכן, חופש והיכולת לסרב הם בלתי נפרדים, לכן כל מערכת חברתית, פוליטית ודתית, המשבחת את החופש ובכל זאת רומסת את אי־הציות, אינה יכולה להחזיק בָּאמת.

ישנה סיבה נוספת לכך שכל כך קשה להעז לסרב, להגיד "לא" לכוח. לאורך רובה של ההיסטוריה האנושית הצייתנות זוהתה עם המידה הטובה ואי־הציות עם החטא. הסיבה היא פשוטה: במשך רוב ההיסטוריה המיעוט שלט על הרוב. השלטון הזה היה הכרחי כיוון שרק למעטים היו די משאבים, ואילו לרוב העם נותרו רק הפירורים. אם המעטים רצו ליהנות מהמותרות, ויותר מכך - אם רצו שהרבים ישרתו אותם ויעבדו עבורם - תנאי אחד היה הכרחי: על הרבים היה ללמוד לציית. למען האמת, הציות יכול להתבסס על כוח חשוף, אך לשיטה זו יש חסרונות רבים. היא מבליעה בתוכה את האיום המתמיד שיום אחד להמונים עלולים להיות האמצעים להדיח את המעטים בכוח; יתרה מזו, ישנן עבודות רבות שאינן יכולות להתבצע כיאות אם הפחד הוא הבסיס לציות. לכן הציות הנטוע בפחד מפני כוח חייב להיות נטוע בלבבות האנשים. האדם חייב לרצות לציית ואפילו להזדקק לכך, ולא רק לפחד לסרב. ברגע שהיעד הזה מושג, הכוח הופך לבעל איכויות של טוב־תמידי, תמיד־חכם; הוא חייב להפוך ליודע־כול. אם זה מתרחש, יכול הכוח לטעון שאי־הציות הוא חטא והציות הוא מידה טובה; וברגע שזה קורה ההמון יכול לקבל את הציות כיוון שהוא טוב

ולסלוד מאי־הציות כיוון שהוא רע, במקום לסלוד מעצמו עקב פחדנותו. החל מלותר ועד המאה ה־19 עסק האדם בסמכות ברורה ומפורשת. לותר, האפיפיור והנסיכים ביקשו להחזיק בה; מעמד הביניים, הפועלים והפילוסופים ביקשו לשרש אותה. המאבק נגד הסמכות במדינה, כמו גם במשפחה, היה לעתים קרובות הבסיס להתפתחות של אדם עצמאי ואמיץ. המאבק נגד הסמכות היה בלתי נפרד מהרוח האינטלקטואלית שאפיינה את הפילוסופים של הנאורות ואת המדענים. ה"רוח הביקורתית" הזו אופיינה באמונה בתבונה ובה בעת בהטלת ספק בכל מה שנאמר או נחשב, כל עוד הוא מבוסס על המסורת, על אמונות תפלות, על מנהג או על כוח. העקרונות *sapere aude* ו־*de omnibus estdubitandum* – "העז לחשוב" ו"יש להטיל ספק בכול" – היו אופייניים לגישה שאפשרה את היכולת להגיד "לא" ועודדה אותה.

המקרה של אדולף אייכמן הוא סימבולי לסיטואציה שלנו, ויש לו משמעות רחבה בהרבה מזו שייחסו לו מאשימיו בבית המשפט בירושלים. אייכמן הוא הסמל לאדם הארגוני, לביורוקרט המנוכר, שעבורו גברים, נשים וילדים הפכו ללא יותר ממספרים. הוא סמל לכולנו. אנו יכולים לראות את עצמנו באייכמן. אך מה שמפחיד

ביותר ביחס אליו הוא שאחרי שכל הסיפור סופר כחלק מהודאתו, הוא עדיין היה מסוגל לטעון באמונה שלמה לחפותו. ברור שאם היה נקלע שוב לאותה סיטואציה הוא היה עושה זאת שוב. וכך גם אנחנו - וכך אנו עושים.

האדם האִרגוני איבד את היכולת לסרב, הוא אפילו אינו מודע לעובדה שהוא מציית. בנקודה זו בהיסטוריה היכולת להטיל ספק, לבקר ולסרב יכולה להיות כל מה שמפריד בין עתידו של המין האנושי לבין קיצה של הציביליזציה.

2
נביאים וכוהנים

ניתן לומר ללא הגזמה שהידע שמפיקים המוחות הגדולים של האנושות לא הופץ מעולם באופן רחב כל כך כמו היום, ושהרעיונות הללו מעולם לא היו פחות אפקטיביים מאשר היום. רעיונותיהם של אפלטון ואריסטו, הנביאים וישו, שפינוזה וקאנט ידועים למיליונים בקרב המעמדות המשכילים באירופה ואמריקה. הם נלמדים באלפי מוסדות להשכלה גבוהה, ואת חלקם מטיפים בכנסיות של כל הדתות בכל מקום. כל זה מתרחש בעולם הפועל על פי עקרונות של אגואיזם בלתי מרוסן, היוצר לאומנות היסטרית ומתכונן לטבח המוני מטורף. כיצד ניתן להסביר את הסתירה הזו?

רעיונות אינם משפיעים עמוקות על בני אדם כשהם נלמדים רק כרעיונות ומחשבות. בדרך כלל כשהם מוצגים בצורה כזו, הם משנים רעיונות אחרים; מחשבות חדשות מחליפות מחשבות ישנות; מילים חדשות מחליפות מילים ישנות. אבל כל מה שקרה הוא שינוי במושגים ובמילים. מדוע זה צריך להיות אחרת? שהרי קשה ביותר להתרגש מרעיון חדש או לתפוס איזו אמת. על מנת לעשות זאת על האדם להתגבר על התנגדות מושרשת היטב של אינרציה, על הפחד לטעות או להיפרד מהעדר. זה אינו מספיק להכיר רעיונות אחרים בלבד, גם אם רעיונות אלה נכונים ועוצמתיים. לרעיונות יכולה להיות השפעה אם הם מוגשמים על ידי מי שמלמד אותם, דהיינו אם הם מואנשים על ידי המורה או מוצאים ביטוי גשמי. אם אדם מדבר על הרעיון של צניעות והוא גם צנוע בעצמו, אזי מי שמקשיב לו יבין מהי צניעות; ולא רק שיבין, אלא גם יאמין שהוא מדבר על המציאות עצמה ולא רק מפיק מילים. כך גם בנוגע לכל הרעיונות שאותו אדם, פילוסוף או מורה דתי מבקש להעביר.

לאלו שמבטאים רעיונות – לא בהכרח חדשים – ובו־זמנית גם חיים על פיהם נקרא **נביאים**. הנביאים של התנ"ך עשו בדיוק את זה: הם הכריזו על הרעיון שעל

האדם לחפש סיבה לקיומו, ושהסיבה היא התפתחות התבונה שלו, של האהבה שלו; הם חשבו שצניעות וצדק הם בלתי נפרדים מהתבונה והאהבה. הם חיו בהתאם למה שהם הטיפו לו. הם לא חיפשו כוח אלא נמנעו ממנו. אפילו לא הכוח שבלהיות נביא. הם לא התרשמו מכוח (במובן השלטוני) ודיברו על האמת גם אם זה הביא אותם לכדי כליאה, נידוי או מוות. הם לא היו אנשים שישבו בצד וחיכו לראות מה יקרה. הם הגיבו לזולתם כיוון שחשו אחריות. מה שקרה לאחרים קרה להם. האנושות לא נמצאה מחוץ להם אלא בתוכם. משום שהם ראו את האמת הם חשו מחויבים לספר אותה; הם לא איימו אלא הראו את החלופות העומדות בפני האדם. הנביא אינו שואף להיות נביא; למעשה רק לנביאי השקר יש שאיפה להיות נביאים. הפיכתו של אדם לנביא היא פשוטה, כיוון שהחלופות שהוא רואה פשוטות. הנביא עמוס הביע את הרעיון הזה באופן תמציתי מאוד: ״אַרְיֵה שָׁאָג, מִי לֹא יִירָא; אֲדֹנָי יְהוִה דִּבֶּר, מִי לֹא יִנָּבֵא״ (עמוס ג, 8). המשפט ״אֲדֹנָי יְהוִה דִּבֶּר״ משמעו שהבחירה הפכה לבהירה באופן חד־משמעי. אין יותר ספק. לכן לאדם שמרגיש אחראי אין יותר ברירה אלא להפוך לנביא, בין אם הוא רעה כבשים, טיפל ביקב שלו או פיתח ולימד רעיונות. זהו

תפקידו של הנביא להראות את המציאות, להראות את החלופות ולמחות; זהו תפקידו לקרוא בקול ולהעיר את האדם מחצי־הנמנום הרגיל שלו. זו הסיטואציה ההיסטורית המייצרת נביאים, ולא שאיפתם של כמה אנשים להפוך לנביאים.

להרבה אומות היו נביאים. בודהה חי על פי תורתו; ישו התגלה בבשר; סוקרטס מת בהתאם לרעיונותיו; שפינוזה חי על פיהם. וכולם טבעו חותם עמוק במין האנושי בדיוק מכיוון שרעיונותיהם הוגשמו בבשרו של כל אחד מהם.

נביאים מופיעים בהיסטוריה של האנושות רק במרווחים. הם מתים ומשאירים את המסר שלהם. המסר מתקבל על ידי מיליונים ונהפך למשמעותי עבורם. בדיוק מסיבה זו הוא הופך לבר־ניצול עבור אלו היכולים להשתמש בחיבור של האנשים לרעיונות הללו לטובת המטרות שלהם - שליטה ופיקוח. הבא נקרא לאנשים המנצלים את רעיונותיהם של הנביאים כוהנים. הנביאים חיו את הרעיונות שלהם. הכוהנים מתווכים אותם לאנשים המחוברים לרעיון. הרעיון איבד את חיותו והפך לנוסחה. הכהן מדגיש עד כמה חשוב כיצד הרעיון מנוסח; באופן טבעי הנוסחה הופכת תמיד לחשובה רק לאחר שהחוויה

מתה; כיצד עוד יכול מישהו לשלוט באנשים על ידי שליטה במחשבותיהם, אם לא באמצעות נוסחה "נכונה"? הכוהנים משתמשים ברעיון על מנת לארגן את האנשים, לשלוט בהם באמצעות שליטה בביטוי הראוי של הרעיון, ואחרי שהם טשטשו את האדם מספיק, הם מכריזים שאין הוא מסוגל להיות ערני ולכוון את חייו, ושהם, הכוהנים, פועלים מתוך חובה, ואפילו חמלה, כשהם ממלאים את תפקיד הכוונת בני האדם, שהרי כאשר הם נעזבים לעצמם, הם פוחדים מהחופש. נכון שלא כל הכוהנים פועלים כך, אך רובם כן, במיוחד אלה המחזיקים בכוח.

ישנם כוהנים לא רק בדת, אלא גם בפילוסופיה ובפוליטיקה. לכל אסכולה פילוסופית ישנו הכוהן שלה. לעתים הם מלומדים ביותר; זהו תפקידם לארגן את הרעיונות של ההוגה המקורי, להעביר אותו, לפרש אותו, להפוך אותו למוצג מוזיאוני ובכך לשמור עליו. ישנם גם הכוהנים הפוליטיים; ראינו מספיק מהם במאה וחמישים השנים האחרונות. הם סידרו את הרעיון של החופש באופן שיגן על האינטרסים הכלכליים של המעמד החברתי שלהם. במאה ה־20 הכוהנים השתלטו על המסירה של רעיונות הסוציאליזם. רעיון זה כיוון לשחרורו ולעצמאותו של האדם, אולם הכוהנים הכריזו

בדרך זו או אחרת שהאדם אינו מסוגל להיות חופשי, או שהוא לפחות לא יהיה כזה למשך זמן ארוך. עד אז הם היו חייבים להשתלט, להחליט כיצד הרעיון מנוסח, ומיהו מאמין מסור ומי לא. הכוהנים בדרך כלל מבלבלים את העם כיוון שהם טוענים שהם ממשיכיו של הנביא ושהם חיים על פי הטפותיו. ועדיין, אף על פי שאפילו ילד יכול לראות שהם חיים בדיוק להפך ממה שהם מטיפים לו, הרוב המכריע של העם שטוף־מוח כהלכה, ובסופו של דבר הם מאמינים שאם הכוהנים חיים בהדר הם עושים זאת כהקרבה, כיוון שעליהם לייצג את הרעיון הגדול; או שאם הם הורגים באופן חסר רחמים, הם עושים זאת אך ורק מתוך להט מהפכני.

שום סיטואציה היסטורית אינה עלולה להוביל להגחתם של כוהנים יותר מזו שלנו. קיומו של הגזע האנושי כולו מאוים על ידי השיגעון של ההכנה למלחמה גרעינית. מנטליות של תקופת האבן ועיוורון הובילו לנקודה שבה נראה שהמין האנושי מתקרב במהירות אל עבר סופה הטרגי של ההיסטוריה שלו בדיוק ברגע שבו הוא קרוב ביותר להישג הגדול ביותר שלו. בנקודה זו האנושות זקוקה לנביאים, אפילו שספק אם קולם יצליח לגבור על אלו של הכוהנים.

בין המעטים שהרעיון התגשם בבשרם, ושהסיטואציה ההיסטורית של המין האנושי הפכה אותם ממורים לנביאים, נמצא ברטרנד ראסל. במקרה הוא גם הוגה גדול, אך אין זה מהותי באמת להיותו נביא. הוא, יחד עם איינשטיין ושוויצר (Schweitzer),[6] מייצג את התשובה של ההומניזם המערבי לאיום על קיומו, כיוון שכל השלושה דיברו, הזהירו והצביעו על החלופות. שוויצר חי את רעיון הנצרות בעוברו ללמברנה (Lambaréné). איינשטיין חי את רעיון התבונה וההומניזם בסירובו להצטרף לקולות הלאומנות ההיסטריים של האינטליגנציה הגרמנית ב־1914 ופעמים רבות לאחר מכן. ברטרנד ראסל במשך עשורים רבים ביטא את רעיונותיו על רציונליות והומניזם בספריו; אך בשנים האחרונות הוא יצא אל מרכז הבמה על מנת להראות לכל בני האדם שכשחוקי המדינה סותרים את חוקי האנושות, אדם אמיתי חייב לבחור בחוקי האנושות.

ברטרנד ראסל זיהה שהרעיון, גם אם הוא מגולם רק באדם אחד, צובר כוח משמעותי רק אם הוא מגולם בקבוצה. כשאברהם התווכח עם אלוהים לגבי גורלה של סדום וקרא תיגר על הצדק האלוהי, הוא ביקש שסדום תינצל אם יהיו בה רק עשרה צדיקים, אבל לא פחות. אם

יהיו פחות מעשרה, משמע שאם לא תהיה אפילו הקבוצה הקטנה ביותר שבה רעיון הצדק מגולם, אפילו אברהם אינו יכול לצפות שהעיר תינצל.[7] ברטרנד ראסל ניסה להוכיח שהעשרה שיכולים להציל את העיר קיימים. לכן הוא ארגן אנשים, צעד אתם, ישב אתם והוכנס אתם למשאיות משטרה.[8] אף שקולו הוא קול בשממה, הוא אינו מבודד, אלא מנהיג המקהלה; אם זו המקהלה של הטרגדיה היוונית או זו של הסימפוניה התשיעית של בטהובן תגלה רק ההיסטוריה של השנים הקרובות.

בין הרעיונות שברטרנד ראסל גילם בחייו, אולי הראשון שיש לציין, הוא זכותו של האדם וחובתו לאי־ציות.

ב"אי־ציות" איני מתכוון לאי־הציות של ה"מורד ללא מטרה" שאינו מציית כיוון שהמחויבות היחידה בחייו היא אמירת ה"לאו". סוג זה של אי־ציות מרדני הוא עיוור ואימפוטנטי בדיוק כמו ההפך ממנו, הציות הקונפורמיסטי **שאינו מסוגל** לאמירת "לא". אני מדבר על האדם שיכול לומר "לא" משום שהוא יכול להסכים, שיכול לא לציית, בדיוק מכיוון שהוא יכול לציית למצפונו ולעקרונות שאותם בחר; אני מדבר על המהפכן (revolutionary), לא על המורד (rebel).[9]

ברוב המערכות החברתיות הציות הוא הסגולה העליונה ואי־ציות הוא החטא העליון. למעשה, בתרבות שלנו, כשרוב האנשים מרגישים "אשמים", הם מרגישים למעשה מפוחדים כיוון שהם לא צייתו. הם אינם באמת מודאגים מעניין מוסרי, כפי שהם חושבים שהם, אלא מהעובדה שהם לא צייתו לפקודה. אין זה מפתיע; אחרי ככלות הכול, החינוך הנוצרי פירש את אי־הציות של אדם כמעשה שהשחית אותו ואת זרעו באופן כל כך מהותי עד שרק מעשה החסד המיוחד של אלוהים יכול היה להציל את האדם משחיתות זו. רעיון זה היה, כמובן, מותאם לתפקידה החברתי של הכנסייה, שתמכה בכוחם של המנהיגים באמצעות לימוד על החטא שבאי־הציות. רק אלו שהתייחסו ברצינות לציווי התנ"כי על צניעות, אחווה וצדק התמרדו כנגד הסמכות החילונית, וכתוצאה מכך הכנסייה, ברוב המקרים, תייגה אותם כמורדים וכחוטאים נגד אלוהים. הזרם המרכזי של הפרוטסטנטיות לא שינה זאת. להפך, הכנסייה הקתולית שימרה את המודעות להבחנה בין סמכות חילונית ורוחנית, ואילו הפרוטסטנטיות התאחדה עם הכוח החילוני. לותר נתן רק את הביטוי הראשון והנחרץ למגמה הזו בכותבו על האיכרים הגרמנים המהפכניים במאה ה־16: "לכן, כל

היכול להתנגד למרד יכה, ימחץ, ימית, ידקור, בחשאי או בגלוי, בזוכרו כי אין דבר ארסי יותר, מזיק יותר, שטני יותר, מאשר מרד".[10]

למרות היעלמותו של הטרור הדתי המשיכה המערכת הפוליטית הסמכותנית לראות בציות את אבן הפינה לקיומה. המהפכות הגדולות במאות ה־17 וה־18 לחמו נגד הסמכות המלכותית, אך עד מהרה חזר האדם לראות בציות ליורשיו של המלך - ואין זה משנה כיצד נקראו - סגולה. היכן היא הסמכות כיום? במדינות הטוטליטריות זו סמכות גלויה של המדינה, הנתמכת בחיזוק הכבוד לסמכות במשפחה ובבית הספר. הדמוקרטיות המערביות, לעומת זאת, גאות על כך שהתגברו על הסמכותנות של המאה ה־19. אך האם הן אכן התגברו, או שמא רק אופייה של הסמכות השתנה?

המאה הזו היא המאה של הביורוקרטיות המאורגנות הירכית בממשל, בעסקים ובאיגודי העובדים. ביורוקרטיות אלו שולטות בדברים ובאדם כאחד; הן עוקבות אחר עקרונות, בעיקר העקרונות הכלכליים של המאזן, הכימות, היעילות המקסימלית והרווח, והן פועלות בעיקרון כמו שמחשב אלקטרוני שתוכנת על פי עקרונות אלו היה פועל. האינדיבידואל הופך למספר,

הופך את עצמו לדבר. אך רק מכיוון שאין סמכות גלויה, מכיוון שהוא אינו "מחויב" לציית, האינדיבידואל נמצא תחת האשליה שהוא פועל באופן התנדבותי, שהוא פועל רק על פי סמכות "רציונלית". מי יכול לא לציית ל"הגיוני"? מי יכול לא לציית לביורוקרטיית המחשב? מי יכול לא לציית כשהוא אפילו אינו מודע לציות? במשפחה ובחינוך קורה אותו הדבר. ריקבון תיאוריות החינוך הפרוגרסיבי הוביל לשיטה שבה לא נאמר לילד מה לעשות, לא ניתנות לו הוראות ואף לא עונשים על כישלון או על אי־מילוי אחר ההוראות. הילד רק "מבטא את עצמו". אך מהיום הראשון לחייו והלאה הוא מלא בכבוד לא־קדוש לקונפורמיות, בפחד להיות "שונה", בפחד להיות רחוק משאר העדר. ל"אדם הארגוני" שגדל במשפחה ובבית הספר וחינוכו הושלם בארגון הגדול יש דעות, אך לא אמונות; הוא משעשע את עצמו, אך אין הוא מאושר; הוא אפילו מוכן להקריב את חייו ואת חיי ילדיו בציות רצוני לכוחות אנונימיים ובלתי אישיים. הוא מקבל את החשבונאות של המוות שהפכה לאופנתית כל כך בדיון על מלחמה תרמו־גרעינית: חצי מאוכלוסיית המדינה מתים - "די מתקבל על הדעת"; שני־שליש מתים - "אולי לא".

שאלת אי־הציות היא בעלת חשיבות מכרעת כיום. לפי התנ"ך, ההיסטוריה האנושית החלה במעשה של אי־ציות – אדם וחווה. גם לפי המיתוס היווני, החלה הציביליזציה באי־הציות של פרומתיאוס. מכאן שאין זה בלתי סביר שההיסטוריה האנושית תושמד במעשה של ציות, ציות לסמכויות, שבעצמן מצייתות לפֶטישים ארכאיים של "ריבונות המדינה", "כבוד לאומי", "ניצחון צבאי", ושייתנו את ההוראות ללחוץ על הכפתורים הסופניים לאלו המצייתים להן ולפטישים שלהן.

אי־ציות, אם כן, במובן שבו אנו מתכוונים אליו כאן, הוא פעולה של אישור התבונה והרצון. הוא אינו פעולה המכוונת **נגד** משהו, אלא **למען** משהו: למען יכולתו של האדם לראות, להגיד מה הוא רואה, ולסרב לומר מה שאינו רואה. על מנת לעשות זאת אין הוא צריך להיות אגרסיבי או מרדן; הוא צריך שעיניו יהיו פקוחות, להיות ערני לחלוטין, ולרצות לקחת על עצמו את האחריות לפקוח את עיניהם של אלו הנמצאים בסכנת כליה משום שהם חצי ישנים.

קארל מרקס כתב פעם שפרומתיאוס, שאמר שהוא "מעדיף להיות כבול לסלע הזה מאשר להיות עבד צייתן של האלים", הוא הקדוש השומר על כל הפילוסופים.[11] זה

עולה בקנה אחד עם חידוש הפונקציה הפרומתיאית של החיים עצמם. הצהרתו של מרקס מצביעה באופן ברור על הבעיה של הקשר שבין פילוסופיה ואי־ציות. רוב הפילוסופים היו צייתניים לסמכות של זמנם: סוקרטס ציית בכך שמת; שפינוזה העדיף לדחות את עמדת הפרופסור במקום למצוא עצמו בקונפליקט עם הסמכות; קאנט היה אזרח נאמן, והגל המיר את הסימפתיה המהפכנית של נעוריו בדברי שבח והלל למדינה בשנותיו המאוחרות. ואף על פי כן פרומתיאוס היה הקדוש השומר שלהם. אמנם הם נשארו באולמי ההרצאות ובלימודיהם ולא יצאו לכיכר השוק, ולכך היו סיבות רבות שבהן לא אדון עתה. אך כפילוסופים הם לא היו צייתניים לסמכות של החשיבה והמושגים המסורתיים, לקלישאות שהיו מושא החשיבה והאמונה. הם הביאו את האור לחשכה, הם העירו את אלו שהיו חצי ישנים, הם "העזו לדעת".

הפילוסוף אינו מציית לקלישאות ולדעת הקהל כיוון שהוא מציית לתבונה ולמין האנושי. בדיוק מכיוון שהתבונה היא אוניברסלית ומתעלה על כל הגבולות, הפילוסוף אשר הולך בעקבותיה הוא אזרח העולם; האדם הוא המושא שלו, לא אדם זה או אחר, אומה זו או אחרת. העולם הוא המדינה שלו, לא המקום שבו נולד.

איש אינו ביטא את טבעה המהפכני של החשיבה טוב יותר מברטרנד ראסל. בעקרונות השיקום החברתי (1916) הוא כותב:

> אנשים מתייראים מן המחשבה יותר משהם מתייראים מכל דבר אחר עלי־אדמות - יותר מאשר מן החורבן, יותר אפילו מאשר מן המוות. המחשבה היא חתרנית ומהפכנית, הרסנית ונוראה; המחשבה אינה חסה על זכויות־יתר, מוסדות מקובלים והרגלים נוחים; המחשבה היא אנארכית ופורקת־עול, אדישה למרות, מזלזלת בחוכמת דורות בדוקה ומנוסה. המחשבה מביטה לתוך בור־שחת ואינה מתייראה. היא רואה את האדם, נקודה חלושה, מוקפת נבכים אין־חקר של שתיקה; ואף־על־פי־כן היא מתהלכת בגאווה, מתנשאת כאילו הייתה גבירת היקום. המחשבה היא גדולה ומהירה וחופשית, מאורו של עולם, וראש־תפארתו של האדם.
>
> אך למען תיעשה המחשבה נחלת הרבים ולא זכות־יתר של מעטים חובה עלינו להדביר את הפחד. הפחד הוא המרתיע את בני האדם - הפחד פן יתברר כי האמונות היקרות להם אינן אלא

אשליות, הפחד פן יתברר כי המוסדות שבכוחם הם חיים מזיקים, הפחד פן יתברר כי הם עצמם ראויים לכבוד פחות מכפי ששיערו. "כלום צריך האדם העובד לחשוב כאוות־נפשו על הרכוש? מה יהיה אז עלינו, העשירים? כלום מן הראוי שבחורים ובחורות יחשבו כאוות־נפשם על המין? מה יהיה אז על המוסר? כלום מן הראוי שיחשבו חיילים כאוות־נפשם על המלחמה? מה יהיה אז על המשמעת הצבאית? הלאה המחשבה! שובו אל צללי המשפט־הקדום, לבל תישקף סכנה לרכוש, למוסר ולמלחמה! מוטב שיהיו הבריות סכלים, נרפים ומדכאים ובלבד שלא תהיינה מחשבותיהם חופשיות. כי אם תהיינה מחשבותיהם חופשיות אולי לא יחשבו כמונו. ופורענות זו יש למנעה בכל מחיר". כך יריבי המחשבה טוענים בנבכים הלא־מודעים של נשמותיהם, וכך הם פועלים כנסיות שלהם, בבתי־הספר שלהם, ובאוניברסיטאות שלהם.[12]

התוקף שנותן ברטרנד ראסל לאי־הציות אינו מושרש בעקרונות מופשטים, אלא בחוויה האמיתית ביותר שקיימת – באהבת החיים. אהבת החיים הזו בוהקת דרך

כתיבתו כמו גם דרך האדם עצמו. זו איכות נדירה כיום, ומיוחד נדירה במדינות שבהן האדם חי בשפע רב. רבים מבלבלים בין ריגוש להנאה, בין התרגשות לעניין, בין צריכה לקיום.[13] הסלוגן הנקרופילי "יחי המוות", אף שנעשה בו שימוש גלוי רק בקרב הפשיסטים, ממלא את לבבם של אנשים רבים החיים במדינות השפע, גם אם הם עצמם אינם מודעים לכך. נראה שבעובדה הזו טמונה אחת הסיבות המסבירה מדוע רוב האנשים מוכנים לקבל מלחמה גרעינית ואת הרס הציביליזציה הנובע ממנה ועושים כל כך מעט בניסיון למנוע את הקטסטרופה הזו. מנגד, ברטרנד ראסל נלחם נגד הטבח המאיים, לא משום שהוא פציפיסט או בשל מעורבותם של עקרונות מופשטים, אלא בדיוק משום שהוא אדם שאוהב את החיים.

זו הסיבה שהוא אינו מוצא תועלת כלשהי באותם קולות האוהבים לפרוט על רשעותו של האדם, שכן למעשה הם מצביעים יותר על עצמם ועל מצב רוחם הקודר מאשר על האדם. אין זה אומר שברטרנד ראסל הוא רומנטיקן סנטימנטלי. הוא ריאליסט מפוכח, ביקורתי וארסי; הוא מודע לעומק הרוע והטיפשות שניתן למצוא בלבו של האדם, אך הוא אינו מבלבל עובדה זו עם שחיתות מולדת

לכאורה שנועדה להצדיק את נקודת המבט של אלו שהיו עגומים מדי בשביל להאמין בכישרונו של האדם ליצור עולם שבו יוכל להרגיש בבית. במיסטיקה והיגיון: פולחנו של האדם החופשי (1903) כותב ראסל:

> למעט אותן נשמות נדירות הנולדות ללא חטא, ישנה מערה אפלה שיש לצלוח לפני שניתן יהיה להיכנס למקדש. פתחה של המערה הוא הייאוש, ורצפתה מרוצפת באבני המצבה של תקוות נטושות. שם העצמי חייב למות; שם הלהיטות, החמדנות של תשוקה בלתי מרוסנת חייבת להישחט, כי רק כך יוכלו הנשמות להשתחרר משליטת הגורל. אך מחוץ למערה שערי ההתנכרות מובילים שוב אל אור היום של החוכמה, שזוהרם של תובנה חדשה, אושר חדש ועדינות חדשה קורן ממנו על מנת לשמח את לבם של הצליינים.[14]

ומאוחר יותר במאמרים פילוסופיים (1910) הוא כותב:

> אבל עבור אלו שמרגישים שהחיים על הכוכב הזה יהיו חיים בכלא לולא החלונות לעולם גדול יותר שמעבר; לאלו שעבורם אמונה ביכולותיו של האדם נראית כיהירות, שחושקים בחופש הסטואי

שמושג באמצעות שליטה בתשוקה ולא בשליטה הנפוליאונית שרואה בממלכות של עולם זה את רגליה - ובמילה אחת, לאלו שאינם רואים באדם מושא הולם לסגידתם, עולמו של הפרגמטיסט ייראה צר ועלוב, כזה ששודד מהחיים את כל מה שנותן להם ערך, והופך את האדם לקטן יותר בכך שהוא שולל מהיקום שבו הוא הוגה מכל ההדר שלו.[15]

את השקפותיו על רשעותו לכאורה של האדם ביטא ראסל באופן מבריק במסות לא פופולריות (1950):

ילדים, אחרי שהיו שלוחי השטן בתיאולוגיה המסורתית ומלאכים המוארים באופן מיסטי במוחם של הרפורמטורים המשכילים, חזרו להיות שדים קטנים - לא שדים תיאולוגים בהשראת השטן, אלא תועבות מדעיות פרוידיאניות בהשראת הלא־מודע. הם, יש להגיד, הרבה יותר מרושעים משהיו בהוקעותיהם של הנזירים; הם מראים, בספרי לימוד מודרניים, חוכמה והתמדה בדמיונות מלאי חטא שבעבר לא היה דבר שהשתווה להם למעט אנטוניוס הקדוש. האם כל

זה הוא, בסופו של דבר, האמת האובייקטיבית? או שמא זהו פיצוי של דמיון בוגר על כך שאינו רשאי יותר לחבוט במזיקים הקטנים? הבא ניתן לפרוידיאניים לענות, כל אחד עבור האחר.[16]

ציטוט נוסף מכתביו של ראסל שמראה עד כמה ההוגה ההומניסטי הזה חווה לעומק את האושר שבחיים.
בהמבט המדעי (1931) הוא כותב:

המאהב, המשורר והמיסטיקן מוצאים סיפוק מלא יותר מזה שמחפש אחר כוח יוכל אי פעם לדעת, היות שהם יכולים לשמור את מושא אהבתם, ואילו המחפש אחר הכוח חייב להיות מעורב באופן תמידי במניפולציות חדשות כדי לא לסבול מתחושת ריקנות. כשאתקרב למותי לא ארגיש שחייתי בשחצנות. ראיתי את האדמה מאדימה עם בוא הערב, את הטל מנצנץ בבוקר, ואת השלג בוהק תחת שמש קפואה; הרחתי גשם אחרי בצורת, ושמעתי את האטלנטי הסוער מכה על סלעי הגרניט של חופי קורנוול. המדע יכול להעניק את המתנות האלו ואחרות ליותר אנשים שלא יכלו ליהנות מהן אחרת. אם כך יהיה, כוחו

ינוצל בחוכמה. אך כשהוא שולל מהחיים את הרגעים המעניקים לחיים את ערכם, לא תגיע למדע הערצה, ואין זה משנה באיזו חוכמה ועומק הוא יוביל את האדם אל עבר הייאוש.[17]

ברטרנד ראסל הוא מלומד, אדם המאמין בתבונה. אך כמה הוא שונה מאנשים רבים שמקצועם זהה: למידה. עבורם מה שחשוב הוא התפיסה האינטלקטואלית של העולם. הם בטוחים שהאינטלקט שלהם מיצה את המציאות, ושביכולתו לתפוס כל דבר בעל משמעות. הם ספקניים כלפי כל דבר שאינו יכול להיתפס בנוסחה אינטלקטואלית, אך באופן נאיבי הם אינם ספקניים כלפי גישתם המדעית. הם מעוניינים יותר בתוצאות הגותם מאשר בתהליך הנאורות המתחולל באדם החוקר. ראסל דיבר על סוג כזה של הליך אינטלקטואלי כשדן בפרגמטיזם בספרו *מאמרים פילוסופים* (1910), שבו הוא כותב:

פרגמטיזם מושך את האופי הרוחני שמוצא את כל חומרי הדמיון שלו על פני כדור הארץ; שחש בטוח בהתקדמות ואינו מודע למגבלות הלא־אנושיות על הכוח האנושי; שאוהב את הקרב, על

כל הסיכונים הנלווים לו, כי אין לו ספק אמיתי שהניצחון יבוא; שחושק בדת, כמו גם במסילות רכבת ובנורות חשמליות, כנוחיות ועזרה בענייני העולם הזה, לא כמי שמספקת אובייקטים לא־אנושיים על מנת לספק את הרעב לשלמות ולמשהו שניתן לסגוד לו ללא ריסון.[18]

עבור ראסל, בניגוד לפרגמטיסטים, המחשבה הרציונלית אינה מסע אל עבר הוודאות, אלא הרפתקה, מעשה של שחרור עצמי ואומץ, המשנה את החושב על ידי כך שהוא עושה אותו יותר ער ויותר חי.

ברטרנד ראסל הוא איש של אמונה. לא אמונה במובן התיאולוגי, אלא אמונה בכוחה של התבונה, אמונה ביכולתו של האדם ליצור את גן העדן שלו בעזרת מאמציו שלו.

כך הוא כותב ב*סכנתו של האדם מפני פצצת המימן* (1954):

כפי שאנו תופסים את הזמן הגיאולוגי, האדם התקיים עד כה רק לתקופה קצרה מאוד - 1,000,000 שנים לכל היותר. מה שהוא השיג, בייחוד ב־6,000 השנים האחרונות, הוא משהו

חדש לחלוטין בהיסטוריה של היקום, לפחות ככל שאנו מכירים אותו. במשך אינספור עידנים השמש זרחה ושקעה, הירח התמלא והצטמצם, הכוכבים בהקו בלילה, אך רק עם בואו של האדם כל הדברים האלו הובנו. בעולם הגדול של האסטרונומיה ובעולם הקטן של האטום האדם חשף סודות שאולי נחשבו לבלתי ניתנים לגילוי. באמנות, ספרות ודת הוכיחו כמה אנשים התעלות רוחנית שהפכה את המין ראוי לשימור. האם על כל זה להיגמר בזוועה טריוויאלית מפני שכל כך מעט יכולים לחשוב על האדם במקום על קבוצה זו או אחרת של אנשים? האם המין שלנו כל כך חסר תבונה, כל כך חסר יכולת לאהבה חסרת פניות, כל כך עיוור אפילו לתכתיבים הפשוטים ביותר של שימור עצמי, עד שההוכחה האחרונה לחוכמה הטיפשית שלו תהיה הכחדת כל החיים על הפלנטה שלנו? הרי לא רק האדם ייכחד אלא גם החיות והצמחים, ואותם איש אינו יכול להאשים בקומוניזם או באנטי־קומוניזם.

איני יכול להאמין שכך יהיה הסוף. הלוואי שבני האדם ישכחו לרגע את המריבות שלהם ויהרהרו

בכך שאם הם יאפשרו לעצמם לשרוד, קיימות כל הסיבות לצפות שהישגי העתיד יתעלו לאין שיעור על הישגי העבר. מונחים לפנינו, אם נבחר בכך, התקדמות מתמשכת בשמחה, ידע וחוכמה. האם עלינו לבחור במקום זה במוות כיוון שאיננו יכולים להניח למריבות בינינו? אני פונה כבן אדם לבני האדם: זכרו את האנושיות שלכם ושכחו את השאר. אם תוכלו לעשות זאת, הדרך פתוחה לעבר גן עדן חדש; אם לא תוכלו, כלום לא מונח בפניכם למעט מוות גורף?[19]

האמונה הזו מקורה באיכות, שבלעדיה לא הפילוסופיה שלו ולא המאבק שלו נגד המלחמה יכולים להיות מובנים: **אהבתו לַחיים**.

ייתכן שלאנשים רבים אהבה לחיים אינה אומרת הרבה; הם מאמינים שכל אחד אוהב את החיים. האין האדם נאחז בהם כשהם תחת איום? האין הוא חש הנאה צרופה מחייו מלאי הרטט והריגושים?

ראשית, אנשים אינם נאחזים בחיים כשהם תחת איום, אחרת כיצד ניתן להסביר את הסבילות שלהם לנוכח האיום של טבח אטומי? יתר על כן, אנשים מבלבלים התרגשות עם אושר, ריגושים עם אהבת החיים. הם "ללא

אושר בלב השפע". העובדה היא שכל המעלות שבזכותן משבחים את הקפיטליזם - יוזמה פרטית, המוכנות לקחת סיכונים ועצמאות - נעלמו מזמן מהחברה התעשייתית וניתן למצוא אותן רק במערבונים ובקרב הגנגסטרים. בתיעוש הביורוקרטי והריכוזי, בלי קשר לאידיאולוגיה הפוליטית, ישנו מספר הולך וגדל של אנשים שנמאס להם מהחיים והם מוכנים למות על מנת לסיים עם השעמום שלהם. הם אלו שאומרים "עדיף מת מאדום",[20] אך עמוק בפנים המוטו שלהם הוא "עדיף מת מחי". כפי שכבר ציינתי לעיל, הצורה הקיצונית של הנטייה הזו התקיימה בקרב הפשיסטים, שהמוטו שלהם היה "יחי המוות". איש לא זיהה זאת טוב יותר ממיגל דה אונאמונו (de Unamuno), כשהוא דיבר בפעם האחרונה בחייו באוניברסיטה של סלמנקה, שם הוא כיהן כרקטור בראשית מלחמת האזרחים הספרדית; האירוע היה נאום של הגנרל מילאן אסטראי (Astray), שהמוטו האהוב עליו היה "Viva la Muerte!" (יחי המוות!), ואחד מחסידיו צעק מוטו זה מירכתי האולם. כשהגנרל סיים את נאומו נעמד אונאמונו ואמר:

[...] רק עכשיו שמעתי קריאה נקרופילית וחסרת התחשבות: "יחי המוות!" ואני, שביליתי את חיי

בעיצוב פרדוקסים שעוררו את זעמם הבלתי נתפס של אחרים, חייב להגיד לך, כמומחה בעל סמכות, שהפרדוקס המשונה הזה מבחיל בעיניי. גרנל מילאן אסטראי הוא נכה. יש לומר זאת שלא בנימה מזלזלת. הוא פצוע מלחמה כמו שהיה גם סרוואנטס. למרבה הצער, ישנם יותר מדי נכים בספרד כרגע, ובקרוב יהיו אפילו עוד יותר, אם אלוהים לא יסייע לנו. כואב לי לחשוב שגנרל מילאן אסטראי צריך להכתיב את הדפוס של פסיכולוגיית ההמונים. נכה שחסר את הגדולה הרוחנית של סרוואנטס מבקש לחפש רווחה מבשרת רעות בהטלת מום סביבו.

ברגע הזה מילאן אסטראי לא הצליח לרסן את עצמו יותר. "Abajo la inteligencia!" (הלאה האינטליגנציה!), הוא צעק. ״יחי המוות!״, נשמעה המולת תמיכה לדבריו אלו מצד הפלנגיסטים. אך אונאמונו המשיך:

זהו מקדש האינטלקט, ואני הכוהן העליון שלו. אתה הוא שמחלל את האזור הקדוש. אתה תנצח, כיוון שיש לך די והותר כוח עירום, אך אתה לא תשכנע כיוון שכדי לשכנע עליך להציג טיעון,

ובשביל להציג טיעון תזדקק למה שחסר לך:
תבונה וצדק במאבק. אני מחשיב כעקרה את
ההמלצה שתחשוב על ספרד. אני עשיתי זאת.

עם זאת המשיכה למוות, שאותה אונאמונו כינה "נקרופיליה", אינה התוצר הבלעדי של המחשבה הפשיסטית, אלא זו תופעה הנעוצה עמוק בתרבות הנשלטת יותר ויותר על ידי ארגונים ביורוקרטים של תאגידים גדולים, ממשלות וצבאות ועל ידי התפקיד המרכזי של דברים מעשה ידי אדם, גאדג'טים ומכונות. התיעוש הביורוקרטי הזה נוטה להפוך בני אדם לדברים; נוטה להחליף את הטבע באביזרים טכניים, את האורגני בלא־אורגני.

ניתן למצוא את אחד הביטויים המוקדמים לאהבה זו של ההרס ושל המכונות ושל התיעוב לאישה (האישה היא מניפסטציה של החיים עבור הגבר, בדיוק כפי שהגבר הוא מניפסטציה של החיים עבור האישה) ב"מניפסט הפוטוריסטי" (נכתב על ידי מארינטי [Marinetti] ב־1909), אחד מהמבשרים האינטלקטואלים של הפשיזם האיטלקי. הוא כתב:

[...] אנו מכריזים שפארו של העולם הועשר על ידי יופי חדש: יופייה של המהירות. מכונית שועטת, מסגרתה מעוטרת בצינורות גדולים, כמו נחשים עם נשימת נפץ [...]. מנוע נוהם, שנראה שהוא רוכב על פגז והוא יפה יותר מהניצחון של סמותרקאי (Samothrace).

עלינו לשיר על האיש מאחורי ההגה, שהשורש האידיאלי שלו עובר דרך כדור הארץ, שועט במסלולו.

[...] מדוע עלינו להסתכל מאחורינו, כשעלינו לפרוץ דרך השערים המסתוריים של הבלתי אפשרי? החלל והזמן מתו אתמול. אנו כבר חיים במוחלט, כיוון שכבר יצרנו מהירות, נצחית ונוכחת תמיד.

אנו מבקשים להאדיר את המלחמה - ההגיינה היחידה של העולם - מיליטריזם, פטריוטיזם, כוחו ההרסני של האנרכיסט, הרעיונות היפים שהורגים, התיעוב כלפי האישה.

אנו מבקשים להרוס את המוזיאונים, הספריות, להילחם נגד המוסרנות, הפמיניזם וכל הקטנוניות האופורטוניסטית והתועלתנית.

אין כמובן הבחנה ברורה יותר בקרב בני האדם בין אלה שאוהבים את החיים לבין אלה שאוהבים את המוות. אהבת המוות הזו היא תכונה אנושית טיפוסית. האדם הוא החיה היחידה היכולה להשתעמם, הוא החיה היחידה היכולה לאהוב את המוות. כיוון שהאדם האימפוטנטי (איני מתכוון לאימפוטנציה מינית) אינו מסוגל ליצור חיים, הוא מסוגל להרוס אותם ובכך להתעלות מעליהם. אהבת המוות בקרב החיים היא הסטייה האולטימטיבית. ישנם מי שהם הנקרופילים האמיתיים - הם מצדיעים למלחמה ומקדמים אותה, אף על פי שהם בדרך כלל אינם מודעים למניעים שלהם ומסבירים את תשוקתם כשירות לחיים, לכבוד או לחופש. הם כנראה המיעוט; אך ישנם רבים שמעולם לא עשו את הבחירה בין חיים ומוות, וברחו אל העיסוקיות (busy-ness) במטרה להסתיר זאת.[21] אמנם הם אינם מצדיעים להרס, אך גם לא לחיים. הם חסרים את שמחת החיים העשויה להיות חיונית על מנת להתנגד נחרצות למלחמה.

גתה אמר פעם שההבדל התהומי ביותר בין תקופות היסטוריות שונות הוא בין אמונה וחוסר־אמונה, והוא הוסיף שכל העידנים שבהם שלטה האמונה היו מבריקים, מעוררים ופורים, לעומת זאת אלה שבהם שלט חוסר־

האמונה נעלמו, משום שאיש לא רצה להקדיש עצמו לאי־הפוריות.[22] ה״אמונה״ שגתה דיבר עליה מושרשת עמוק באהבת החיים. תרבויות היוצרות את התנאים לאהבת החיים הן גם תרבויות של אמונה; אלו שאינן מסוגלות לייצר אהבה כזו אינן מסוגלות לייצר גם אמונה.

ברטרנד ראסל הוא איש של אמונה. בעקבות קריאת ספריו ומעקב אחר פעילויותיו למען השלום, אהבתו לחיים נראית לי ככוח המניע הראשי של אישיותו כולה. הוא הזהיר את העולם מפני אבדון הממשמש ובא, בדיוק כפי שעשו הנביאים, מאחר שאהב את החיים על כל צורותיהם והתגלמויותיהם. כמו הנביאים, הוא אינו דוגל בדטרמיניזם הטוען כי העתיד ההיסטורי נקבע מראש; הוא ״אלטרנטיביסט״ הרואה שמה שנקבע הוא גבולות מסוימים וחלופות שניתן לברר. החלופה שלנו היא זו שבין סיום מרוץ החימוש הגרעיני לבין ההרס. ניצחון קולו של הנביא הזה על קולם של האבדון והלאות תלוי במידת החיוניות שנשמרה בעולם, ובעיקר בדורות הצעירים. אם ניכחד אין אנו יכולים לטעון שלא הוזהרנו.

3

תנו לאדם לגבור

כשהעולם הימי־ביניימי נקרע לרווחה, האדם המערבי נראה כמי שפונה אל עבר הגשמת חלומותיו וחזונותיו המבריקים ביותר. הוא שחרר עצמו מהסמכות של הכנסייה הטוטליטרית, מכובד משקלה של החשיבה המסורתית ומהמגבלות הגיאוגרפיים של העולם החצי־מגולה. הוא גילה את הטבע ואת האינדיבידואל. הוא התוודע לכוחו, ליכולתו להפוך את עצמו לשליטם של הטבע ושל מה שנחשבו באופן מסורתי כנסיבות נתונות. הוא האמין שהוא יצליח להשיג סינתזה בין התחושה החדשה של כוח ותבוניות ובין הערכים הרוחניים של המסורת ההומניסטית־רוחנית שלו, בין הרעיון הנבואי

של העידן המשיחי על שלום וצדק שיושג על ידי המין האנושי בתהליך ההיסטורי, ובין המסורת היוונית של מחשבה תיאורטית. במאות שלאחר הרנסנס והרפורמציה הוא ייסד מדע חדש שבסופו של דבר הוביל לשחרור של כוחות יצרניים שלא נשמעו כמותם עד אותו הרגע ולשינוי הצורה המוחלט של העולם החומרי. הוא ייצר מערכת פוליטית שנראתה כמי שתבטיח את החופש וההתפתחות היצרנית של האינדיבידואל; הוא צמצם את זמן העבודה עד כדי כך שהאדם המערבי חופשי ליהנות מכמות כזו של שעות פנאי שאבותיו בקושי חלמו עליה.

ובכל זאת, היכן אנו כיום?

העולם מחולק לשני מחנות: המחנה הקפיטליסטי והמחנה הקומוניסטי. שני המחנות מאמינים שבידיהם המפתח למילוי התקוות של דורות העבר; שניהם טוענים, בזמן שהם חייבים לשתף פעולה, שהמערכות האלו מנוגדות זו לזו.

האם הם צודקים? האם שניהם אינם נמצאים בתהליך ההפיכה לניאו־פיאודליזם תעשייתי חדש, לחברות חדשות המובלות ומתומרנות על ידי ביורוקרטיות גדולות וחזקות - חברות שבהן האינדיבידואל הופך לאוטומטון מוזן־היטב ומשועשע־היטב המאבד את

האינדיבידואליות, החופש ואנושיות שלו? האם עלינו להודות בעובדה שאנו יכולים לשלוט בטבע ולייצר סחורות במידה הולכת וגדלה, אך עלינו לוותר על התקווה לעולם חדש של סולידריות וצדק; שהרעיון הזה יאבד לנוכח אידיאל טכנולוגי ריק של "קידמה"?

האם אין חלופה נוספת למעט אלו של התיעוש הניהולי הקפיטליסטי או הקומוניסטי? האם איננו יכולים לבנות חברה תעשייתית שבה האינדיבידואל ישמור את תפקידו כחבר פעיל ואחראי השולט בנסיבות במקום להישלט על־ידיהן? האם עושר כלכלי והגשמה אנושית באמת מנוגדים זה לזה?

שני המחנות הללו אינם מתחרים רק בתחום הכלכלי והפוליטי אלא גם שרויים במאזן אימה מפני מתקפה אטומית שתמחק את שניהם אם לא את הציביליזציה כולה. אכן, האדם יצר את הפצצה האטומית; זו התוצאה של אחד מההישגים האינטלקטואלים הגדולים ביותר שלו. אך הוא איבד את השליטה על יצירתו שלו. הפצצה הפכה לאדונו, כוחותיה של יצירתו הפכו לאויבו הגדול ביותר.

האם עוד יש זמן להפוך נתיב זה? האם נצליח לשנות אותו ולהפוך לאדוני הנסיבות בִמקום לתת לנסיבות

לשלוט בנו? האם נוכל לגבור על שורשי הברבריות המושרשים היטב הגורמים לנו לנסות לפתור בעיות בדרך היחידה שבה הן **לעולם** לא יוכלו להיפתר - באמצעות כוח, אלימות והרג? האם אנו יכולים לגשר על הפער שבין ההישגים האינטלקטואליים האדירים שלנו לבין הפיגור המוסרי והרגשי שלנו?

על מנת לענות על שאלות אלו נחוצה לנו בחינה מדוקדקת יותר של עמדתו הנוכחית של האדם המערבי.

עבור רוב האמריקאים הנימוק להצלחת הארגון התעשייתי שלנו נראה מובן ומכריע. כוחות ייצור חדשים - קיטור, חשמל, נפט ואנרגיה אטומית - ומעט צורות לארגון העבודה - תכנון מרכזי, ביורוקרטיזציה, חלוקה גוברת של העבודה ואוטומטיזציה - יצרו עושר חומרי ברוב הארצות המתועשות המתקדמות שגמרו עם העוני הקיצוני שבו חיה מרבית האוכלוסייה שלהן לפני מאה שנה.

שעות העבודה צומצמו משבעים לארבעים שעות לשבוע במאה השנים האחרונות, ובעזרת אוטומטיזציה הולכת וגוברת יום עבודה קצר מתמיד יכול לספק לאדם כמות שעות־פנאי שלא ניתן היה לחלום עליה. חינוך בסיסי סופק לכל ילד, וחינוך גבוה - לאחוז ניכר

מהאוכלוסייה הכללית. סרטים, רדיו, טלוויזיה, ספורט ותחביבים שונים ממלאים את שעות הפנאי הרבות שיש לאדם כעת.

אכן, נראה שבפעם הראשונה בהיסטוריה הרוב המוחץ - ובקרוב כלל בני האדם - בעולם המערבי יכולים להתעסק בלחיות, ולא במאבק להבטחת התנאים החומריים הדרושים לחיים. נראה שחלומותיהם היקרים ביותר של אבותינו המייסדים קרובים להגשמה, ושהעולם המערבי מצא את התשובה לשאלה מהם "החיים הטובים".

אמנם רוב האנשים בצפון־אמריקה ומערב אירופה עדיין חולקים השקפה זו, אך ישנו מספר הולך וגדל של אנשים חושבים ורגישים הרואים את הפגמים בתמונה המפתה הזו. ראשית, הם שמים לב שאפילו במדינה העשירה ביותר בעולם, ארצות הברית, בערך חמישית מהאוכלוסייה אינה לוקחת חלק בחיים הטובים של הרוב, ושרבים מעמיתינו האזרחים לא הגיעו לסטנדרט החומרי של חיים המהווה בסיס לקיום אנושי מכובד. שנית, הם מודעים לכך שליותר משני שלישים מהגזע האנושי, אלו שהיו במשך מאות שנים מושאיו של הקולוניאליזם המערבי, יש סטנדרט חיים נמוך פי עשרה או עשרים משלנו ותוחלת חיים שהיא חצי מזו של האמריקאי

הממוצע.

הם נדהמים מהסתירה האי־רציונלית התוקפת את השיטה שלנו: ישנם מיליונים בינינו, ומאות מיליונים מחוץ לארץ, שאין להם מספיק אוכל, ואילו אנו מגבילים ייצור חקלאי ומבזבזים מאות מיליונים כל שנה על מנת לאכסן את העודפים. יש לנו שפע אך אין לנו נוחות. אנו עשירים יותר, אבל יש לנו פחות חופש. אנו צורכים יותר, אבל אנו ריקים יותר. יש לנו יותר נשק אטומי, אך אנו יותר חסרי־הגנה. יש לנו יותר חינוך, אך יש לנו פחות שיפוט ביקורתי ועקרונות. יש לנו יותר דת, אך אנו הופכים ליותר חומרניים. אנו מדברים על המסורת האמריקנית, שהיא למעשה המסורת הרוחנית של הומניזם קיצוני, ואנו מכנים "לא־אמריקאי" את מי שרוצה להחיל את המסורת הזו על החברה העכשווית.

בכל אופן, גם אם נרגיע את עצמנו, כפי שעושים רבים מאיתנו, בעזרת ההנחה שמדובר בכמה דורות עד שהעולם המערבי, ובסופו של דבר העולם כולו, יגיע לשפע כלכלי, עולה השאלה: **למה הפך האדם ולאן הוא הולך אם נמשיך בדרך שבה מובילה אותנו השיטה התעשייתית שלנו?**

על מנת לבחון כיצד אותם המרכיבים שעזרו למערכת

הכלכלית שלנו לפתור כמה מבעיותיה **הכלכליות** מובילים לכישלון הולך וגובר בפתרון הבעיה **האנושית**, הכרחי לבחון את התכונות האופייניות לקפיטליזם של המאה ה־20.

ריכוז ההון הוביל להיווצרותן של חברות ענק המנוהלות על ידי ביורוקרטיות היררכיות מאורגנות. מצבור גדול של פועלים עובדים יחדיו, חלק ממכונת ייצור־מאורגן אדירה, שעל מנת לפעול בכלל חייבת לפעול באופן חלק, ללא חיכוך וללא הפרעה. הפועל והפקיד האינדיבידואלי הופכים לזיז במכונה זו; התפקיד והפעילויות שלהם נקבעות על ידי המבנה השלם של הארגון שבו הם עובדים. בתאגידים הגדולים הפכה בעלות חוקית על אמצעי הייצור לנפרדת מהניהול ואיבדה את חשיבותה. הארגונים הגדולים מנוהלים על ידי הנהלה ביורוקרטית, שאינה מחזיקה בארגון חוקית אלא חברתית. המנהלים הללו אינם בעלי איכויות שאפיינו את המנהלים הקודמים - יוזמה אינדיבידואלית, העזה, לקיחת סיכונים - אלא בעלי איכויות של ביורוקרט - חוסר אינדיבידואליות, חוסר אישיות, זהירות, דמיון. הם מנהלים דברים ואנשים, ומתייחסים אל האנשים כדברים. אמנם מעמד הניהול הזה אינו מחזיק בארגון חוקית,

אך הוא שולט בו בשטח; הוא אינו אחראי באופן ממשי למחזיקי המניות או למי שעובד בארגון. למעשה, ענפי הייצור החשובים ביותר נמצאים בידיהם של תאגידים גדולים, אך בפועל התאגידים הללו נשלטים על ידי בכירי עובדיהם. התאגיד הענק השולט בגורלה הכלכלי, ובמידה רבה גם הפוליטי, של המדינה מהווה את ההפך המוחלט מהתהליך הדמוקרטי; **הם מייצגים כוח שאינו מפוקח על ידי אלו הכפופים לו.**

חוץ מהביורוקרטיה התעשייתית, רוב האוכלוסייה מנוהל על ידי ביורוקרטיות אחרות. ראשית, על ידי הביורוקרטיה הממשלתית (כולל זו של הכוחות המזוינים) המשפיעה ומכוונת את חייהם של מיליונים רבים בצורה זו או אחרת. יותר ויותר, הביורוקרטיות התעשייתיות, הממשלתיות והצבאיות נשזרות זו בזו, גם בפעילויותיהן ובמידה הולכת וגוברת גם בחֶבֶר העובדים שלהן. עם התפתחותן של חברות גדולות מתמיד, גם האיגודים התפתחו למכונות ביורוקרטיות ענקיות שלאינדיבידואל יש מעט מאוד אמירה בהן. ראשי ארגונים רבים הם ביורוקרטים ניהוליים, ממש כמו ראשי התעשייה.

לכל הביורוקרטיות האלו אין תוכנית ואין חזון; ובהתאם לאופיו של ניהול ביורוקרטי, זה חייב להיות

כך. כשהאדם נהפך לדבר ומנוהל כדבר, המנהלים שלו בעצמם הופכים לדברים; ולדברים אין רצון, אין חזון ואין תוכנית.

בעקבות הניהול הביורוקרטי של בני האדם, ההליך הדמוקרטי הופך לריטואל. בין אם מדובר בפגישת מחזיקי מניות של חברה גדולה, בחירות פוליטיות או פגישת איגוד, האינדיבידואל איבד כמעט כל השפעה על קביעת ההחלטות ועל ההשתתפות הפעילה בקבלתן. בעיקר בספירה הפוליטית, הבחירות צומצמו יותר ויותר למשאלי עם שבהם האינדיבידואל יכול לבטא את תמיכתו בפוליטיקאי מקצועי זה או אחר , שבמקרה הטוב ניתן להגיד שהוא מושל בהסכמתו. אך האמצעים שבהם מושגת הסכמה זו הם שידול ומניפולציה. עם זאת ההחלטות היסודיות ביותר - אלו של מדיניות חוץ המערבות שלום ומלחמה - נעשות על ידי קבוצה קטנה של אנשים שהאזרח הממוצע כמעט אינו מכיר.

הרעיונות הפוליטיים של דמוקרטיה, כפי שהאבות המייסדים של ארצות־הברית הגו אותם, לא היו רעיונות פוליטיים גרידא. שורשיהם היו במסורת הרוחנית שהגיעה אלינו מהמשיחיות הנבואית, הבשורות, ההומניזם והפילוסופים של תקופת הנאורות במאה

ה־18. כל הרעיונות והתנועות הללו התרכזו סביב תקווה אחת: שהאדם במהלך ההיסטוריה יוכל לשחרר עצמו מעוני, מבערות ומאי־צדק ולבנות חברה של הרמוניה, שלום ואחדות בין אדם לחברו ובין האדם לטבע. הרעיון שלהיסטוריה יש מטרה והאמונה ביכולתו של האדם להגיע לשלמות בתוך התהליך ההיסטורי היו המאפיינים הספציפיים ביותר של המחשבה המערבית. הם האדמה שבהם המסורת האמריקאית נטועה וממנה היא שואבת את כוחה וחיוניותה. מה קרה לרעיון של השתבחות האדם והחברה? הוא הדרדר אל עבר מושג שטחי של "קידמה", אל עבר חזון של ייצור **דברים** רבים וטובים יותר, במקום להתבסס על לידתו של **האדם** הממצה את חייו ואת יצרנותו במלואם. המושגים הפוליטיים שלנו כיום איבדו את שורשיהם הרוחניים. הם הפכו לעניינים של תועלתיות, הנמדדים על פי הקריטריון של העלאת איכות החיים והגברת האפקטיביות של השלטון. מרגע שאיבדו את שורשיהם בלבו וכמיהתו של האדם, הם הפכו לקליפות ריקות, שניתן להיפטר מהן אם תהיה בכך תועלת.

האינדיבידואל אינו מנוהל ומתומרן רק בספירת הייצור אלא גם בספירת הצריכה, שבה לכאורה הוא

מבטא את בחירתו החופשית. בצריכה של אוכל, ביגוד, אלכוהול, סיגריות, סרטים או תכניות טלוויזיה מופעל מנגנון שידול חזק בעל שתי מטרות: ראשית, להגביר באופן תמידי את תאבונו של האינדיבידואל לסחורות חדשות, ושנית - לנתב את התיאבון הזה לערוצים הרווחיים ביותר עבור התעשייה. גודל ההשקעה בתעשיית הסחורות והתחרות בין מספר חברות ענק גורמים לכך שהכרחי לא להשאיר את הצריכה בידי המזל ולא להותיר בידי הצרכן את הבחירה אם ומה הוא רוצה לקנות. התיאבון שלו חייב להיות מגורה, טעמים חייבים להיות מתומרנים ומנוהלים וכך להפוך לצפויים. האדם הופך ל"צרכן", השואב הנצחי שמשאלתו היחידה היא לצרוך דברים רבים ו"טובים" יותר.

המערכת הכלכלית שלנו העשירה אמנם את האדם מבחינה חומרית, אך רוששה אותו מבחינה אנושית. למרות כל התעמולה והסיסמאות על האמונה של העולם המערבי באלוהים, על האידיאליזם שלו, על הדאגה הרוחנית שלו, המערכת שלנו יצרה תרבות חומרית ואדם חומרי. לאורך שעות העבודה שלו האדם מנוהל כחלק מצוות־ייצור. בשעות הפנאי שלו הוא מנוהל ומתומרן להיות הצרכן המושלם שאוהב את מה שנאמר לו לאהוב

ועדיין מחזיק באשליה שהוא נאמן לטעם הפרטי שלו. כל הזמן הוא הלום סיסמאות, שידולים, על ידי קולות אי־המציאות המרוקנים אותו מטיפת המציאותיות שאולי עוד נשארה בו. כבר מהילדות ואילך עקרונות אמיתיים מדוכאים. יש מעט חשיבה ביקורתית, מעט רגש, ולכן רק יישור קו עם הסובבים יכול להציל את האינדיבידואל מהתחושות הבלתי נסבלות של בדידות ואובדן. האינדיבידואל אינו חווה את עצמו כנשא האקטיבי של כוחותיו ועושרו הפנימי, אלא כ"דבר" מרוקן, תלוי בכוחות החיצוניים לו, שעליהם הוא השליך את מהות חיותו. האדם מנוכר לעצמו ומשתחווה בפני עבודת־כפיו. הוא משתחווה בפני הדברים שהוא מייצר, בפני המדינה ובפני המנהיגים שהוא עצמו יצר. מעשיו שלו הופכים לכוח מנוכר העומד מעליו ונגדו במקום להישלט על ידיו. יותר מאי פעם בהיסטוריה, חבירתו של המוצר שלנו לכוח אובייקטיבי שלמעלה מאתנו יוצא מכלל שליטתנו, מביס את ציפיותינו, משמיד את חישובינו, והוא אחד מהגורמים העיקריים הקובעים את התפתחותנו. המוצרים שלו, המכונות שלו והמדינה הפכו לאליליו של האדם המודרני, ואלילים אלה מייצגים את כוחות חייו בצורה מנוכרת.

אכן, צדק מרקס כשהוא זיהה כי

> מקומם של כל החושים הפיזיים והמנטליים נגזל על ידי הניכור העצמי של חושים אלו, על ידי חוש הבעלות. הרכוש הפרטי הפך אותנו לכל כך טיפשים ואימפוטנטים עד שאנו מתייחסים לדברים כשלנו רק אם הם בבעלותנו, כלומר אם הם קיימים עבורנו כהון, והם ברשותנו, נאכלים על ידינו או נשתים על ידינו. במילים אחרות, משמשים אותנו. אנו עניים למרות כל מה שברשותנו כיוון שיש לנו הרבה אבל אנחנו עצמנו דלים.[23]

כתוצאה מכך האדם הממוצע חש חסר ביטחון, בודד, מדוכא וסובל מחוסר בשמחה בלב השפע. החיים אינם הגיוניים עבורו; הוא מודע במעומעם לכך שמשמעות החיים אינה יכולה להימצא בהיותו לא יותר מ"צרכן". הוא לא היה יכול לשאת את חוסר השמחה וחוסר המשמעות של החיים אילו המערכת לא הייתה מספקת לו אינספור נתיבי בריחה שנעים בין טלוויזיה לסמי־הרגעה המאפשרים לו לשכוח שהוא מאבד יותר ויותר מכל מה שהוא בעל ערך בחיים. למרות כל הסיסמאות

אנו שועטים אל עבר חברה הנשלטת על ידי ביורוקרטים המנהלים אנשי־המון, מוזנים היטב, מטופחים, בלתי אנושיים ומדוכאים. אנו מייצרים מכונות שהן כמו בני אדם ובני אדם שהם כמו מכונות. מה שהייתה הביקורת הגדולה ביותר על הסוציאליזם לפני חמישים שנה - שהוא יוביל לאחידות, ביורוקרטיזציה, ריכוזיות ומטריאליזם חסר נשמה - הוא המציאות בקפיטליזם העכשווי. אנו מדברים על חופש ודמוקרטיה, ועדיין מספר הולך וגדל של אנשים מפחדים מהאחריות הכרוכה בחופש ומעדיפים את העבדות של רובוט מוזן־היטב; אין להם אמונה בדמוקרטיה והם שמחים להשאיר את קבלת ההחלטות למומחים הפוליטיים.

יצרנו מערכת תקשורת בתפוצה רחבה באמצעות הרדיו, הטלוויזיה והעיתונים. ועדיין בני האדם מוטעים וסובלים מאינדוקטרינציה במקום להיות מיודעים בנוגע למציאות הפוליטית וההברתית. למעשה ישנה דרגה של אחידות בדעותינו וברעיונותינו שניתן היה להסבירה בקלות אם היא הייתה התוצאה של לחץ פוליטי ונגרמת על ידי פחד. העובדה היא שכולם מסכימים "מרצונם" למרות העובדה שהמערכת שלנו מבוססת בדיוק על הרעיון של הזכות שלא להסכים ועל הנטייה לריבוי רעיונות.

דיבור דו־משמעי הפך להיות הכלל במדינות היוזמה החופשית, כמו גם בקרב יריביהן. האחרונות קוראות לדיקטטורה "דמוקרטיה עממית", והראשונות קוראות לה "עם אוהב־חופש" אם הן בנות־ברית פוליטיות. צד אחד מכנה את האפשרות שחמישים מיליון אמריקאים ייהרגו במתקפה אטומית "סיכוני המלחמה", והאחר מתייחס לכך כניצחון "בעימות המכריע", אולם חשיבה שפויה מראה בברור שלא יכול להיות ניצחון עבור אף אחד במקרה של שואה אטומית.[24]

החינוך - מהחינוך היסודי ועד הלימודים הגבוהים - הגיע לשיא, ולמרות זאת אמנם אנשים זוכים יותר בחינוך, אך יש להם פחות תבונה, שיפוט ועקרונות. במקרה הטוב, האינטליגנציה שלהם משתפרת, אבל התבונה שלהם - משמע היכולת שלהם לחדור את פני השטח ולהבין את הכוחות הנעלמים בחיי האינדיבידואל והחברה - מתמעטת יותר ויותר. המחשבה הולכת ונפרדת מהתחושה, והעובדה שבני האדם סובלים את איום המלחמה האטומית המרחף מעל האנושות מראה שהאדם המודרני הגיע לנקודה שבה יש להטיל ספק בשפיותו.

במקום שהאדם יהיה אדון המכונות שהוא בנה, הוא הפך למשרתן. אך האדם אינו נועד להיות חפץ, ועם כל

הסיפוק שבצריכה, כוחות החיים של האדם אינם יכולים להיות מושעים ללא הרף. יש לנו רק אפשרות אחת - לשלוט במכונות שוב, להפוך את הייצור לאמצעי ולא למטרה ולהשתמש בו על מנת לגלות את האדם, שאם לא כן כוחות החיים המדוכאים יגלמו את עצמם בצורות כאוטיות והרסניות. האדם יעדיף להרוס את החיים ולא למות משעמום.

האם אנו יכולים להטיל את האחריות למצבו זה של האדם על הארגון החברתי והכלכלי שלנו? כפי שצוין לעיל, המערכת התעשייתית שלנו, צורת הייצור והצריכה שלה, היחסים שהיא מעודדת בין בני האדם, יוצרת בדיוק את המצב האנושי שתואר. לא משום שהיא **רוצה** ליצור אותו, לא בגלל כוונות זדון של אינדיבידואלים, אלא בגלל העובדה שאופיו של האדם הממוצע מעוצב על ידי פרקטיקות החיים המסופקות לו על ידי מבנה החברה.

אין ספק בכך שהצורה שהקפיטליזם לבש במאה ה־20 שונה מאוד מזו שהוא לבש במאה ה־19 - כל כך שונה, למעשה, עד שניתן לתהות אם אפשר לייחס את אותו המונח לשתי המערכות האלו. הריכוז האדיר של ההון בידי חברות ענק, ההפרדה המתעצמת של הניהול מהבעלות, קיומם של איגודים מקצועיים עוצמתיים,

סובסידיות מדינתיות לחקלאות ולחלקים מסוימים של התעשייה, מאפייניה של "מדינת הרווחה", אלמנטים של פיקוח על מחירים ושוק מונחה, כמו גם מאפיינים רבים נוספים, מבדילים בקיצוניות את הקפיטליזם של המאה ה־20 מזה של העבר. ובכל זאת, בלי קשר למינוח שבו נבחר, כמה מאפיינים בסיסיים משותפים לקפיטליזם הישן והחדש: העיקרון שעל פיו לא סולידריות ואהבה אלא אינדיבידואליזציה ופעולות אגואיסטיות מניבות את התוצאות הטובות ביותר לכולם; האמונה שמנגנון בלתי אנושי, השוק, צריך להסדיר את חיי החברה ולא הרצון, החזון והתכנון של בני האדם. הקפיטליזם מציב את הדברים (הון) מעל החיים (עבודה). הכוח נובע מהבעלות ולא מהפעולה. הקפיטליזם העכשווי יוצר מכשולים נוספים לגילוי האדם. הוא צריך צוותי עבודה מיומנים של פועלים, פקידים, מכונאים, צרכנים; הוא צריך אותם משום שחברות גדולות, המונהגות על ידי ביורוקרטיות, דורשות סוג כזה של ארגון ואת ה"אדם הארגוני" המתאים לו. המערכת שלנו חייבת ליצור אנשים שיתאימו לצרכיה; היא חייבת ליצור אנשים שישתפו פעולה בקלות ובמספרים גדולים; אנשים הרוצים לצרוך עוד ועוד; אנשים שהטעם שלהם מתוקנן וניתן לצפות אותו

ולהשפיע עליו בקלות. היא צריכה אנשים המרגישים חופשיים ומשוחררים, שאינם כפופים לסמכות כלשהי או לעיקרון מצפוני, ושעדיין מוכנים שיפקדו עליהם לעשות את מה שמצופה מהם, להתאים למכונה החברתית בלי חיכוך; היא צריכה אנשים היכולים להיות מונחים ללא כוח, מונהגים ללא מנהיג, מונעים ללא מטרה - למעט המטרה שבלהיות בסדר, להתקדם, להמשיך לנוע. הייצור מונחה על ידי העיקרון שהשקעה כספית חייבת ליצור רווחים, במקום שיהיה מושתת על העיקרון שעל פיו הצרכים האמיתיים של האנשים קובעים מה מיוצר. היות שהכול, כולל רדיו, טלוויזיה, ספרים ותרופות, כפוף לעיקרון הרווח, האנשים מתומרנים לסוג הצריכה שפעמים רבות רעיל עבור הנשמה, ולעתים גם עבור הגוף.

לכישלון החברה שלנו למלא את השאיפות האנושיות הנטועות במסורות הרוחניות שלנו יש השפעות מידיות על שני הנושאים הבוערים ביותר של זמננו: השלום והשוואת העושר בין העולם המערבי לשני השלישים העניים של המין האנושי.

ניכורו של האדם המודרני, על כל השלכותיו, הופך את פתרון הבעיות האלו לקשה עבורו. מכיוון שהוא

סוגד לדברים ואיבד את יראת הכבוד כלפי החיים, שלו ושל חבריו בני האדם, הוא עיוור לא רק לעקרונות מוסריים אלא גם לחשיבה רציונלית על האינטרסים של הישרדותו שלו. ברור שחימוש אטומי סביר יוביל להרס אוניברסלי, וגם אם ניתן יהיה למנוע מלחמה אטומית, הוא עדיין יוביל לאקלים של פחד, כלומר לחשדנות ונוקשות שלטונית, שזהו בדיוק האקלים שבו חופש ודמוקרטיה אינם יכולים להתקיים. ברור שהפער הכלכלי שבין אומות עשירות ועניות יוביל להתפרצויות אלימות ולדיקטטורות - ועדיין, לא יותר מאשר ניסיונות שאינם כנים, ולכן עקרים, מוצעים לפתרון הבעיות הללו. אכן, נראה שאנו הולכים להוכיח שהאלים מעוורים את אלו שהם רוצים להשמיד.

עד כאן הישגיו של הקפיטליזם. מהם הישגיו של הסוציאליזם? מה הוא התכוון ומה הוא השיג באותן המדינות שבהן הייתה לו הזדמנות להתגשם?

הסוציאליזם במאה ה־19, בצורה המרקסיסטית ובצורות הרבות האחרות שלו, ביקש ליצור את הבסיס החומרי לקיום אנושי מכובד לכולם. הוא רצה שהעבודה תכוון את ההון במקום שההון יכוון את העבודה. עבור הסוציאליזם, העבודה וההון לא היו רק שתי קטגוריות

כלכליות אלא גם ייצגו שני עקרונות: ההון את העיקרון של צבירת הדברים, של **הבעלות**; והעבודה את העיקרון של החיים וכוחו של האדם, של **ההיות** או ההיווצרות. הסוציאליסטים מצאו שבקפיטליזם הדברים מכוונים את החיים; ש**הבעלות** נעלה על **ההיות**; שהעבר מכוון את ההווה – והם רצו להפוך את היחס הזה. מטרת הסוציאליזם הייתה שחרורו של האדם, שחזורו של האינדיבידואל הבלתי מנוכר, הבלתי נכה, שנכנס אל תוך יחסים חדשים וספונטניים עם חבריו בני האדם ועם הטבע. מטרת הסוציאליזם הייתה שהאדם יוכל להשליך מעליו את השלשלות המכבידות עליו, את הבדיון וחוסר המציאות, ולהפוך את עצמו לבריה היכולה לעשות שימוש יצירתי בכוחות ההרגשה והחשיבה שלה. הסוציאליזם רצה שהאדם יהפוך לעצמאי, משמע שיעמוד על רגליו; והוא האמין שהאדם יכול לעמוד על רגליו רק אם, כמו שמרקס אמר, "הוא חב את קיומו לעצמו, אם הוא מאשר את האינדיבידואליות שלו כאדם שלם בכל אחד מהיחסים שלו עם העולם, ראייה, שמיעה, הרחה, טעימה, הרגשה, חשיבה, רצייה, אהבה – בקיצור, אם הוא מאשר ומבטא כל איבר של האינדיבידואליות".[25] מטרת הסוציאליזם הייתה האיחוד בין האדם לאדם ובין האדם לטבע.

בניגוד לקלישאה המשומשת על פיה מרקס וסוציאליסטים אחרים חשבו שהתשוקה לרווח חומרי מקסימלי הייתה הדחף האנושי הבסיסי ביותר, הסוציאליסטים האלו האמינו שמבנה החברה הקפיטליסטית הוא ההופך את האינטרס החומרי למניע העמוק ביותר, ושהסוציאליזם יתיר למניעים לא־חומריים להבליט עצמם ולשחרר את האדם מהעבדות לאינטרסים החומריים (זו עדות עצובה ליכולת האנושית לחוסר עקביות כשאנשים מגנים את הסוציאליזם על כך שהוא כביכול "מטריאליזם" ובה בעת מבקרים אותו בטיעון שרק "המניע הרווחי" יכול להניע את האדם לעשות את המיטב).

מטרת הסוציאליזם הייתה אינדיבידואליות, לא אחידות; שחרור מקשרים כלכליים, לא הפיכת המטרות החומריות לדאגה העיקרית של החיים; חוויית הסולידריות המלאה של כל בני האדם, לא השליטה והמניפולציה של אדם אחד על חברו. עקרון הסוציאליזם היה שכל אדם הוא תכלית לעצמו ואסור שיהיה האמצעי של אדם אחר.[26] הסוציאליסטים רצו ליצור חברה שבה כל אזרח משתתף בקבלת ההחלטות באופן פעיל ואחראי, שבה האזרח יכול להשתתף כיוון שהוא אדם ולא דבר,

כיוון שיש לו עקרונות ולא רעיונות סינתטיים.

עבור הסוציאליזם לא רק העוני הוא מידה רעה, אלא גם העושר. עוני חומרי מונע מהאדם את הבסיס לחיים אנושיים עשירים. העושר החומרי, כמו הכוח, משחית את האדם. הוא משמיד את חוש הפרופורציה וההגבלות שהן חלק טבוע בקיום האנושי; הוא יוצר הרגשה לא מציאותית וכמעט מטורפת של "הייחודיות" של האינדיבידואל, הגורמת לו להרגיש שהוא אינו כפוף לאותם תנאי־קיום בסיסיים כחבריו בני האדם. הסוציאליזם רוצה שהנוחות החומרית תשמש למטרות האמיתיות של החיים; הוא דוחה את העושר האינדיבידואלי כסכנה לחברה כמו גם לאינדיבידואל עצמו. למעשה, התנגדותו לקפיטליזם מתייחסת לעיקרון הזה ממש. מעצם ההיגיון שלו, הקפיטליזם מכוון לעושר חומרי הולך וגדל, ואילו הסוציאליזם מכוון ליצרנות אנושית, חיות ואושר ההולכים וגדלים, כמו גם לנוחות חומרית בתנאי שהיא מובילה למטרות האנושיות.

הסוציאליזם קיווה להיעלמה הסופי של המדינה כך שרק דברים ינוהלו ולא אנשים. הוא כיוון לחברה חסרת מעמדות שבה החופש והיוזמה יוחזרו לאינדיבידואל. סוציאליזם, במאה ה־19 ועד לתחילת מלחמת העולם

הראשונה, היה התנועה ההומניסטית והרוחנית המשמעותית ביותר באירופה ואמריקה.

מה קרה לסוציאליזם?

הוא נכנע לרוח הקפיטליזם, שאותו הוא שאף להחליף. במקום להבין אותו כתנועה לשחרור האדם, רבים מחסידיו ואויביו כאחד הבינו אותו כתנועה אקסקלוסיבית לשיפור מצבו הכלכלי של מעמד הפועלים. המטרות ההומניסטיות של הסוציאליזם נשכחו, או שרק שילמו להן מס־שפתיים, כמו בקפיטליזם הושם כל הדגש על מטרת הרווח הכלכלי. בדיוק כמו שאידיאל הדמוקרטיה איבד את שורשיו הרוחניים, כך רעיון הסוציאליזם איבד את שורשיו העמוקים ביותר - האמונה הנביאית־משיחית בשלום, בצדק ובאחוות האדם.

כך הפך הסוציאליזם לכלי עבור הפועלים לרכוש את מקומם **בתוך** המבנה הקפיטליסטי במקום להתעלות עליו; במקום לשנות את הקפיטליזם נספג הסוציאליזם ברוחו. כישלון התנועות הסוציאליסטיות הושלם כשב־1914 מנהיגיהן ויתרו על האחווה הבין־לאומית ובחרו באינטרסים הכלכליים והצבאיים של מדינותיהם כנגד הרעיון של בין־לאומיות ושלום שהיוו את התוכנית שלהם.

הפרשנות השגויה של הסוציאליזם כתנועה כלכלית גרידא ושל הלאמת אמצעי הייצור כמטרתה העיקרית התרחשה הן בצד הימני של התנועה הסוציאליסטית והן בצד השמאלי. המנהיגים הרפורמיסטיים של התנועות הסוציאליסטיות באירופה החשיבו כמטרתם העיקרית את שיפור מעמדם הכלכלי של הפועלים בתוך השיטה הקפיטליסטית, והם החשיבו לאמצעי הקיצוני ביותר שלהם את הלאמתן של תעשיות גדולות מסוימות. רק לאחרונה הבינו רבים שהלאמתה של חברה בפני עצמה אינה הגשמת הסוציאליזם; כמו כן, החלו להבין שלהיות מנוהל על ידי ביורוקרטיה שמונתה באופן ציבורי, אינו שונה באופן מהותי עבור הפועל מלהיות מנוהל על ידי ביורוקרטיה שמונתה באופן פרטי.

מנהיגיה של המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות פירשו את הסוציאליזם באותו אופן כלכלי טהור. אך היות שחיו במדינה מפותחת הרבה פחות מאלו של מערב אירופה וללא מסורת דמוקרטית, הם הפעילו טרור ודיקטטורה על מנת לכפות את צבירת ההון המהירה, שהתרחשה במערב אירופה במאה ה־19. הם פיתחו צורה חדשה של קפיטליזם מדיני שהוכח כהצלחה כלכלית אך הרסני מבחינה אנושית. הם בנו חברה המנוהלת באופן

ביורוקרטי שבה הבדלי המעמדות - מן ההיבט הכלכלי ועד הכוח לצוות על אחרים - עמוקים וחריפים יותר מאשר בכל אחת מהחברות הקפיטליסטיות העכשוויות. הם מגדירים את השיטה שלהם כסוציאליסטית מאחר שהם הלאימו את הכלכלה בכללותה, אך במציאות השיטה שלהם היא השלילה המוחלטת של כל מה שהסוציאליזם מאמין בו - אשרור האינדיבידואליות והתפתחותו המלאה של האדם. כדי לזכות בתמיכתם של ההמונים שנאלצו להסכין עם הַקְּרבות בלתי נסבלות למטרת אגירת ההון המהירה, הם השתמשו בשילוב של אידיאולוגיות סוציאליסטית ולאומית, וזה אפשר להם לשמור על שיתוף הפעולה של הנשלטים.

עד כה מערכת היוזמה־החופשית מתעלה על השיטה הקומוניסטית כיוון שהיא שמרה על אחד מההישגים הגדולים ביותר של האדם המודרני - חירות פוליטית - ואִתה כבוד לכבוד ולאינדיבידואליות של האדם, מה שמקשר אותנו למסורת הרוחנית היסודית של ההומניזם. היא מתירה אפשרויות לביקורת ולהצעות בונות לשיפור חברתי, שהן למעשה בלתי אפשריות במדינת המשטרה הסובייטית. עם זאת ניתן לצפות שברגע שהמדינות הסובייטיות תשגנה את אותה רמה של התפתחות

כלכלית כפי שהשיגו מדינות מערב־אירופה וארצות־הברית - משמע ברגע שתוכלנה לספק את הדרישה לחיים נוחים - הן לא תזדקקנה יותר לטרור, אלא תוכלנה להשתמש באותם אמצעים של מניפולציה המשמשים במערב: שידול ושכנוע. התפתחות זו תוביל להתלכדותן של הקפיטליזם של המאה ה־20 והקומוניזם של המאה ה־20. שתי השיטות מבוססות על תיעוש, ומטרתן היא יעילות כלכלית ועושר ההולכים וגוברים; שתיהן חברות המנוהלות על ידי מעמד ניהולי ופוליטיקאים מקצועיים; לשתיהן ראיית עולם מטריאליסטית עמוקה, בלי קשר למס השפתיים המשולם לאידיאולוגיה הנוצרית במערב ולמשיחיות החילונית במזרח; שתיהן מארגנות את ההמונים במערכת ריכוזית, במפעלים גדולים, במפלגות־המונים פוליטיות; בשתי המערכות, אם הן תמשכנה באותה הדרך, האדם־ההמוני, האדם המנוכר - אדם־אוטומט מוזן־היטב, לבוש־היטב ומבודדר־היטב, הנשלט על ידי ביורוקרטים שיש להם מטרות מעטות כמו לאדם־ההמוני - יחליף את האדם היצירתי, החושב, המרגיש. **לדברים** יהיה המקום הראשון, והאדם ימות; הוא **ידבר** אמנם על חופש ואינדיבידואליות אך **יהיה** כלום.

היכן אנו עומדים כיום?

הקפיטליזם וסוציאליזם גס ומעוות הביאו את האדם לנקודה שבה הוא בסכנה להפוך לאוטומט בלתי אנושי; הוא מאבד את שפיותו ועומד על סף השמדה עצמית כללית. רק מודעות מלאה למצבו ולסכנותיו וחזון חדש של חיים היכולים להגשים את המטרות של חופש, כבוד, יצירתיות, תבונה, צדק וסולידריות אנושית, יכולים להציל אותנו מהתנוונות כמעט־ודאית, מאיבוד החופש או מהשמדה. איננו חייבים לבחור בין שיטה ניהולית של יוזמה חופשית לבין שיטה ניהולית קומוניסטית. ישנו פתרון שלישי, פתרון של סוציאליזם דמוקרטי והומניסטי, המציע - על בסיס העקרונות של הסוציאליזם המקורי - חזון של חברה חדשה ואנושית באמת.

4

סוציאליזם הומניסטי

על בסיס הניתוח הכללי של הקפיטליזם, הקומוניזם והסוציאליזם ההומניסטי, תוכנית סוציאליסטית חייבת להבדיל בין שלושה אספקטים: מהם **העקרונות** המונחים בבסיס המפלגה הסוציאליסטית? מהן **מטרות הביניים** של הסוציאליזם ההומניסטי, שתובלנה להגשמה שעליה עמלים הסוציאליסטים? מהן **המטרות קצרות הטווח** והמידיות, שעליהן עמלים הסוציאליסטים כל עוד מטרות הביניים עוד לא הושגו?

מהם **העקרונות** המונחים בבסיס הרעיון של סוציאליזם הומניסטי? כל מערכת חברתית וכלכלית אינה רק מערכת ספציפית של יחסים **בין דברים ומוסדות**, אלא

גם מערכת של **יחסים אנושיים**. כל מושג ופרקטיקה של סוציאליזם חייבים להיבחן במובנים של מערכת היחסים בין בני האדם שאליהם הם מובילים.

הערך העליון בכל הסדר חברתי וכלכלי הוא האדם; מטרת החברה היא לאפשר את התנאים להתפתחותו המלאה של הפוטנציאל האנושי, תבונתו, אהבתו, יצירתיותו; על כל ההסדרים החברתיים להוביל להתגברות על הניכור והנכות של האדם, ולאפשר לו להשיג חופש ואינדיבידואליות אמיתיים. מטרת הסוציאליזם היא שותפות שבה ההתפתחות המלאה של כל אחד היא התנאי להתפתחות המלאה של כולם.

העיקרון העליון של הסוציאליזם הוא שהאדם מועדף על פני הדברים, החיים על פני הרכוש, ומכאן שהעבודה מועדפת על פני ההון; שהכוח נובע מיצירה ולא מבעלות; שהאדם אינו נשלט על ידי הנסיבות, אלא הנסיבות נשלטות על ידי האדם.

ביחסים שבין בני האדם כל אדם הוא תכלית בפני עצמה, ואסור שיהפוך לאמצעי לטובת תכליותיו של אדם אחר.[27] מהעיקרון הזה נובע שאף אחד אינו חייב להיות משועבד אישית לאף אחד אחר משום שהוא בעל הון.

הסוציאליזם ההומניסטי נטוע באמונה באחדות

האנושות ובסולידריות בין כל בני האדם. הוא נלחם נגד כל סוג של סגידה למדינה, ללאום או למעמד. הנאמנות העליונה של האדם צריכה להיות למין האנושי ולעקרונות המוסריים של ההומניזם. הוא שואף להפחת רוח־חיים באותם הרעיונות והערכים שעליהם נבנתה הציביליזציה המערבית.

סוציאליזם הומניסטי מנוגד באופן מוחלט למלחמה ואלימות על כל צורותיהן. הוא מחשיב כל ניסיון לפתור בעיות פוליטיות וחברתיות באמצעות כוח לא רק כעקר אלא גם כבלתי מוסרי ובלתי אנושי. לכן הוא מנוגד ללא פשרות לכל מדיניות המנסה להשיג ביטחון באמצעות חימוש. הוא מחשיב את השלום לא רק כהיעדר המלחמה, אלא גם כעיקרון חיובי של יחסים אנושיים המבוססים על שיתוף פעולה חופשי של כל בני האדם לטובת טוב משותף.

מהעקרונות הסוציאליסטים נובע שכל חבר בחברה אינו מרגיש אחריות רק כלפי חבריו האזרחים, אלא גם כלפי כל אזרחי העולם. אי־הצדק שהתיר לשני שלישים מהמין האנושי לחיות בעוני תהומי חייב להימחק על ידי מאמץ, הרבה מעבר לעזרה שהעניקו עד כה אומות עשירות לאומות הבלתי מפותחות על מנת להגיע לרמה

כלכלית מספקת מבחינה אנושית.

הסוציאליזם ההומניסטי מצדד בחופש. הוא מצדד בחופש מפחד, מחסור, דיכוי ואלימות. אך חופש הוא אינו רק **מ**..., אלא גם **ל**...; החופש להשתתף באופן פעיל ואחראי בכל ההחלטות הנוגעות לאזרח, החופש לפתח את הפוטנציאל האנושי של האינדיבידואל עד למדרגה המלאה ביותר האפשרית.

הייצור והצריכה צריכים להיות כפופים לצורכי ההתפתחות של האדם, ולא להפך. כתוצאה מכך כל הייצור חייב להיות מנותב על ידי עקרון התועלת החברתית, ולא זה של הרווח החומרי של כמה אינדיבידואלים או תאגידים. לכן אם צריך לבחור בין ייצור רב יותר מצד אחד לבין חופש וצמיחה אנושית מצד אחר, יש לבחור את הערך האנושי על פני הרווח החומרי.

בתיעוש הסוציאליסטי המטרה אינה להשיג את היצרנות **הכלכלית** הגבוהה ביותר, אלא את היצרנות **האנושית** הגבוהה ביותר, כלומר האופן שבו האדם מבזבז את רוב האנרגיה שלו בעבודה ובשעות הפנאי חייב להיות משמעותי ומעניין עבורו. הוא חייב לעורר ולפתח את **כל** הכוחות האנושיים שבו – האינטלקטואלי כמו גם הרגשי והאמנותי.

אמנם על מנת לחיות באופן הומני יש צורך בסיפוק הצרכים החומריים הבסיסיים, אך אסור שהצריכה תהווה מטרה כשלעצמה. יש למנוע כל ניסיון לעורר צרכים חומריים באופן מלאכותי לטובת רווח. בזבוז משאבים חומריים וצריכה חסרת היגיון לטובת הצריכה בלבד הם הרסניים להתפתחות האנושית הבוגרת.

הסוציאליזם ההומניסטי הוא מערכת שבה האדם שולט בהון ולא ההון באדם; מערכת שבה האדם שולט, עד כמה שניתן, בנסיבות ולא הנסיבות בו; מערכת שבה חברי הקהילה מתכננים מה הם רוצים לייצר, במקום שהייצור יעקוב אחרי חוקיהם הבלתי אנושיים של השוק וההון, שטבוע בהם הצורך למקסימום רווח.

הסוציאליזם ההומניסטי הוא הרחבת התהליך הדמוקרטי מעבר לתחום הפוליטי הטהור אל תוך הספֵירה הכלכלית; זו דמוקרטיה פוליטית ותעשייתית. הוא החזרתה של הדמוקרטיה הפוליטית למשמעותה המקורית: השתתפותם האמיתית של אזרחים משכילים בכל ההחלטות המשפיעות עליהם.

הרחבת הדמוקרטיה אל תוך הספֵירה הכלכלית משמע שליטה על כל הפעילויות הכלכליות על ידי משתתפיהן: עובדי כפיים, מהנדסים, מנהלים וכו׳. הסוציאליזם

ההומניסטי אינו מתעניין בבעלות החוקית, אלא בשליטה החברתית על תעשיות גדולות וחזקות. השליטה הבלתי אחראית של הביורוקרטים המייצגים את אינטרס הרווח של ההון צריכה להתחלף בהנהלה הנוהגת בהתאם ל... ובשליטתם של אלו המייצרים וצורכים.

ניתן להגיע אל מטרתו של הסוציאליזם ההומניסטי רק על ידי השילוב בין מקסימום הביזור האפשרי לבין מינימום הריכוזיות ההכרחית לעבודה מתואמת של חברה תעשייתית. תפקידיה של המדינה הריכוזית חייבים להיות מצומצמים למינימום, ואילו הפעילות הרצונית של אזרחים המשתפים פעולה בחופשיות תהווה את המנגנון המרכזי של החיים החברתיים.

אמנם המטרות הבסיסיות והכלליות של הסוציאליזם ההומניסטי זהות עבור כל המדינות, אך על כל מדינה לנסח את המטרות המיוחדות לה בהתאם למסורת ולמצב הנוכחי המיוחדים לה, ולהגות את השיטות המיוחדות לה להשגת מטרות אלו. הסולידריות ההדדית של המדינות הסוציאליסטיות חייבת להוציא מכלל אפשרות כל ניסיון לכפות שיטות של מדינה אחת על מדינה אחרת. באותה הרוח, אסור שכתביהם של אבות הרעיון הסוציאליסטי יהפכו לכתבי קודש שישמשו אחדים על מנת להחזיק

בסמכות על אחרים; עם זאת הרוח המשותפת להם חייבת להישאר חיה בלבבותיהם של הסוציאליסטים ולהנחות את מחשבתם.

הסוציאליזם ההומניסטי הוא התוצאה הרצונית וההגיונית של פעילותה של רוח האדם תחת תנאים רציונליים. הוא הגשמתה של הדמוקרטיה, שמקורה במסורת ההומניסטית של המין האנושי בתנאים של חברה תעשייתית. זו שיטה חברתית הפועלת ללא כוח, בין אם מדובר בכוח פיזי ובין אם בשידול דמוי־היפנוזה שבאמצעותו האדם כפוי מבלי להיות מודע לכך. ניתן להשיגה רק באמצעות פנייה לתבונתו של האדם ולערגתו לחיים אנושיים, משמעותיים ועשירים יותר. היא מבוססת על האמונה ביכולתו של האדם לבנות עולם שהוא באמת אנושי, שבו העשרת החיים ופיתוח האינדיבידואל הם באמת המטרות העיקריות של החברה, ואילו הכלכלה מצומצמת לתפקידה ההולם כאמצעי לחיים אנושיים עשירים.

כשאנו דנים במטרותיו של הסוציאליזם ההומניסטי עלינו להבחין בין המטרות **הסופיות** של חברה המבוססת על שיתוף פעולה חופשי של אזרחיה והפחתת הריכוזיות של המדינה למינימום, לבין מטרות **הביניים**

הסוציאליסטיות, לפני שמגיעים למטרות הסופיות. המעבר מהמדינה הריכוזית הנוכחית אל עבר חברה ביזורית לחלוטין אינו יכול להתבצע בלי תקופת מעבר שבה מידה מסוימת של תכנון ריכוזי והתערבות מדינית יהיו בלתי נמנעים. אך על מנת להימנע מהסכנות שתכנון מרכזי והתערבות של המדינה יכולים להוביל אליהן, כמו ביורוקרטיזציה מוגברת והחלשת היושר והיוזמה האינדיבידואליים, הכרחי ש: (1) המדינה תובא תחת שליטתם היעילה של האזרחים; (2) כוחן החברתי והפוליטי של החברות הגדולות יישבר; (3) כבר מלכתחילה תקודמנה צורות שונות של התאגדויות ביזוריות והתנדבותיות בייצור ובמסחר כמו גם פעילויות חברתיות ותרבותיות מקומיות.

אמנם אין זה אפשרי כיום להכין תוכניות קונקרטיות ומפורטות של המטרות הסוציאליסטיות הסופיות, אך ניתן בהחלט לנסח באופן זמני את מטרות הביניים לחברה סוציאליסטית. בכל הנוגע למטרות ביניים אלו, ייקח עוד שנים רבות, מחקר וניסיון רבים כדי להגיע לנוסחה מוחלטת וספציפית יותר, מחקר שאליו חייבים להתמסר המוחות והלבבות הטובים ביותר של האומה.

בהתאם לעיקרון שעל פיו שליטה חברתית ולא בעלות

חוקית היא הכרחית לסוציאליזם, המטרה הראשונה שלו היא שינוין של כל החברות הגדולות באופן כזה שמנהליהן ימונו ואף יישָׁלטו לחלוטין על ידי כל המשתתפים - פועלים, פקידים, מהנדסים - בהשתתפות איגודי העובדים ונציגי הצרכנים. קבוצות אלו מהוות את הסמכות העליונה של כל חברה גדולה; הן קובעות בכל השאלות הבסיסיות של ייצור, מחיר, ניצול הרווח וכו'. מחזיקי המניות ממשיכים לקבל פיצוי הולם עבור השימוש בהונם, אך אין להם זכות לשלוט או לנהל.

האוטונומיה של חברה מוגבלת על ידי תכנון מרכזי כל עוד זה הכרחי כדי להפוך את הייצור בה לכזה שמשרת את המטרות החברתיות.

חברות קטנות צריכות לעבוד על בסיס שיתוף פעולה, ואין לעודד אותן באמצעות מיסוי או אמצעים אחרים. כל עוד הן אינן פועלות על בסיס שיתוף פעולה, המשתתפים חייבים לחלוק ברווחים ולשלוט בניהול על בסיס שוויון עם הבעלים.

תעשיות מסוימות שהן בעלות חשיבות בסיסית לכלל החברה כמו נפט, בנקאות, טלוויזיה, רדיו, תרופות ותחבורה חייבות להיות מולאמות; אך ההנהלה של חברות אלו חייבת לפעול על פי אותם העקרונות של שליטה

אפקטיבית על ידי המשתתפים, האיגודים והצרכנים.

בכל התחומים שבהם קיים צורך חברתי אך לא קיימת תעשייה מתאימה, החברה חייבת לממן יוזמות המשרתות את הצורך הזה.

האינדיבידואל חייב להיות מוגן מפני הפחד והצורך להיות כפוף לאילוציו של מישהו אחר. על מנת להשיג מטרה זו על החברה לספק בחינם ולכולם את הצרכים החומריים הבסיסיים ההכרחיים כמו אוכל, דיור ולבוש. כל מי שיש לו שאיפות גבוהות יותר לנוחות חומרית יצטרך לעבוד, אבל התנאים המינימליים ההכרחיים לחיים יובטחו, כך שלאף אחד לא יכול להיות כוח על מישהו אחר על בסיס אילוץ כלכלי ישיר או עקיף.

הסוציאליזם לא נפטר מהשימוש ברכוש הפרטי. הוא גם לא דורש את השוואתה המוחלטת של ההכנסה; זו צריכה להיות מקושרת למאמץ ולמיומנות. אך ההבדלים בהכנסה לא צריכים ליצור צורות שונות כל כך של חיים חומריים עד שחוויית החיים של האחד לא יכולה להיות משותפת לאחר, ובמובן זה להישאר מנוכרת כלפיו.

עקרון הדמוקרטיה הפוליטית חייב להיות מיושם במובנים של המאה ה־20. בהתחשב בטכנולוגיה התקשורתית והרישומית שלנו, אפשר להחזיר את

העיקרון של אסיפת העיר לחברת ההמונים העכשווית. יש לחקור ולנסות את האופנים שבהם ניתן להשיג זאת. יכול להיות שהם יחליטו על הקמתן של מאות אלפים קבוצות פנים־אל־פנים קטנות (המאורגנות על פי מקום העבודה או מקום המגורים), שיהוו סוג חדש של בית תחתון, שיחלקו בקבלת ההחלטות עם סוג של פרלמנט נבחר. הביזור חייב לשאוף לתת את ההחלטות החשובות בידיהם של תושבי האזורים הקטנים, המקומיים, שעדיין כפופים לעקרונות הבסיסיים השולטים בחיי החברה כולה. אך ללא קשר לשיטה שתימצא, העיקרון ההכרחי הוא שההליך הדמוקרטי יהפוך לכזה שבו אזרח מיודע־היטב ואחראי - לא אדם המוני אוטומטי הנשלט באמצעות שיטות של שידול דמוי־היפנוזה - מבטא את רצונו.

אחיזתה של הביורוקרטיה חייבת להישבר לא רק בספירה של ההחלטות הפוליטיות, אלא גם ביחס לכל ההחלטות וההסדרים על מנת לשקם את החופש. חוץ מההחלטות המחלחלות מלמעלה למטה, חייבת להתפתח פעילות בכל תחומי החיים הפשוטים ביותר שתוכל "לחלחל מלמטה למעלה". פועלים המאוגדים בארגונים, צרכנים המאוגדים בארגוני צרכנים, אזרחים

המאוגדים ביחידות הפוליטיות הבין־אישיות שהוזכרו לעיל – כולם חייבים להיות בחילופי דברים מתמידים עם הסמכויות המרכזיות. חילופי דברים אלו חייבים לבוא לידי ביטוי בכך שאמצעים, חוקים ותקנות חדשים יכולים להיות מוצעים, ורק לאחר הצבעה מוחלטים על ידי ההתארגנויות החברתיות; כמו כן, כל הנציגים הנבחרים חייבים להיות כפופים להערכה ביקורתית מתמדת, ואם יש צורך אף לבטל מינויים.

בהתאם לעקרונות היסודיים שלו, מטרת הסוציאליזם היא ביטול הריבונות הלאומית, ביטולו של כל סוג של כוח צבאי וייסודה של קהילייה של לאומים.

בספירת החינוך המטרות העיקריות הן עזרה לפיתוח הכוחות הביקורתיים של האינדיבידואל וסיפוקו של בסיס לביטוי היצירתי של אישיותו. במילים אחרות, לטפח אדם חופשי שיהיה מחוסן מפני מניפולציות ומפני ניצול הסוגסטיה שלהן למטרות ההנאה והרווח של אחרים. הידע אינו צריך לכלול רק כמות ענקית של מידע, אלא גם אמצעים תבוניים להבנת הכוחות המונחים בבסיס והקובעים את התהליכים החומריים והאנושיים. החינוך אינו צריך לאמץ רק את התבונה, אלא גם את האומנויות. הקפיטליזם, כפי שהוא יצר

ניכור, גירש והשחית הן את ההבנה המדעית של האדם והן את התפיסה האסתטית שלו. מטרת החינוך הסוציאליסטי היא להשיב את האדם למימוש המלא וההופשי של שתיהן. הוא לא נועד להפוך את האדם רק לצופה אינטליגנטי, אלא גם למשתתף מצויד־היטב לא רק בייצור סחורות חומריות אלא גם בהנאה מהחיים. כדי לאזן את הסכנה שבאינטלקטואליזציה מנוכרת, יש להוסיף על ההדרכה העובדתית והתיאורטית אימונים בעבודת כפיים ואמנויות יצירתיות, כלומר לשלב את השניים באומנות (ייצור פריטי אמנות מועילים) בחינוך היסודי והתיכוני. לכל מתבגר צריכה להיות החוויה של ייצור משהו בעל ערך במו ידיו וכישוריו.

את העיקרון של סמכות אי־רציונלית המבוססת על כוח וניצול אין להחליף בגישה של שוק חופשי, אלא בסמכות המבוססת על כשירות הידע והכישורים, ולא על הפחדה, כוח או שידול. החינוך הסוציאליסטי חייב להגיע למושג חדש של סמכות רציונלית אשר נבדל הן מהסמכותנות האי־רציונלית והן מגישת השוק החופשי חסרת העקרונות.

אסור שהחינוך יהיה מוגבל לילדות ולנעורים. הצורות הקיימות של חינוך למבוגרים צריכות לצמוח בהדרגה.

חשוב ביותר לתת לכל אדם את האפשרות להחליף את עיסוקו או מקצועו בכל שלב בחייו; אפשרות זו תתאפשר כלכלית אם הצרכים החומריים המינימליים של האדם, לפחות, יסופקו על ידי החברה.

פעילויות תרבותיות חייבות שלא להיות מוגבלות לאספקת חינוך אינטלקטואלי. כל צורות הביטוי האמנותי (באמצעות מוזיקה, מחול, דרמה, ציור, פיסול, ארכיטקטורה וכו׳) הן בעלות חשיבות עליונה להתפתחות האנושית של בני האדם. על החברה לנתב אמצעים משמעותיים ליצירת תוכנית מגוונת של פעילויות אמנותיות ותוכניות בינוי יפות ושימושיות כאחד, אפילו על חשבון שביעות הרצון של הצרכנים מתחומים אחרים ופחות חשובים. עם זאת יש לדאוג באופן מיוחד לשימור יושרו של האמן היצירתי ולמנוע מאמנות חברתית ואחראית להפוך לאמנות ביורוקרטית או ״מדינתית״. איזון בריא חייב להישמר בין הטענות הלגיטימיות של האמן כלפי החברה לבין הטענות הלגיטימיות שלה כלפיו. הסוציאליזם מבקש לצמצם את הפער שבין היצרן והצרכן בתחום האמנות ושואף בסופו של דבר לבטל את ההפרדה הזו ככל שניתן על ידי יצירתם של תנאים אופטימליים לשגשוג הפוטנציאל היצירתי של כל

אינדיבידואל. אך אין לו שום דפוס מגובש מראש והוא מזהה שזו בעיה שתדרוש הרבה יותר מחקר ממה שניתן לה עד כה.

שוויון מלא בין הגזעים והמינים הוא עניין מובן מאליו בחברה הסוציאליסטית. אך שוויון זה אינו מרמז על זהות, ויש לעשות כל מאמץ על מנת להתיר את הפיתוח המלא של הכישורים והכישרונות הייחודיים לכל קבוצה גזעית או לאומית, כמו גם לשני המינים.

החופש לפעילויות דתיות חייב להיות מובטח, אך חייבת להיות הפרדה מוחלטת של המדינה מהכנסייה.

התוכנית הנזכרת לעיל נועדה להוות מדריך לעקרונות ולמטרות של הסוציאליזם. הנוסחאות הקונקרטיות והמפורטות שלה דורשות דיונים רבים. עריכת הדיונים הללו על מנת להגיע להצעה קונקרטית ומפורטת היא אחת המשימות העיקריות של מפלגה סוציאליסטית. דיון שכזה מצריך בחינה של כל המידע שהניסיון המעשי ומדעי החברה יכולים להציג. אך קודם כול הוא מצריך דמיון ואומץ לראות אפשרויות חדשות במקום שגרת החשיבה השחוקה.

מעבר לכך, יעבור פרק זמן משמעותי עד שרוב האנשים בארצות הברית ישוכנעו בתקפות העקרונות

והמטרות הסוציאליסטיות. מהם המטרה והתפקיד של מפלגה סוציאליסטית במהלך הזמן לפני שתצליח במשימה זו?

הס"פ־סד"פ (SP-SDF, המפלגה הסוציאליסטית – הפדרציה הסוציאל דמוקרטית)[28] חייבת לגלם במבנה שלה ובפעילויותיה את העקרונות שבהם היא מצדדת; חובתה אינה רק לשאוף להגשמת הסוציאליזם בעתיד, אלא גם להתחיל בהגשמתו בקרבה באופן מידי. לכן לס"פ־סד"פ אסור לנסות לשכנע אנשים בתוכנית שלה על ידי פנייה לרגשות אי־רציונליים, על ידי שידול דמוי־היפנוזה או "אישיויות אטרקטיביות", אלא על ידי הריאליות, הנכונות וההעמקה של הניתוח שלה את הכלכלה, החברה, הפוליטיקה והמצבים האנושיים. הס"פ־סד"פ חייבת להפוך למצפון המוסרי והאינטלקטואלי של ארצות הברית ולחשוף את הניתוח והשיפוט שלה באופן הרחב ביותר האפשרי.

ניהול הפעילויות של הס"פ־סד"פ חייב להיות בהתאם לעקרונותיה במובן של ביזור אופטימלי והשתתפות פעילה ואחראית של חבריה בדיונים ובהחלטות. היא חייבת גם לאפשר מרחב מלא לביטוין ולחשיפתן של דעות מיעוט. התוכנית הסוציאליסטית אינה יכולה

להיות תוכנית קבועה, אלא חייבת לצמוח ולהתפתח דרך פעילות, מאמץ ודאגה מתמדת של חברי המפלגה.

לכן הס״פ־סד״פ צריכה להיות שונה ממפלגות פוליטיות אחרות, לא רק בתוכנית וברעיונות שלה, אלא גם במבנה ובדרכי הפעולה שלה. היא חייבת להפוך לבית רוחני וחברתי לכל חבריה המאוחדים בכוח המציאותיות והשפיות ההומניסטיות ובסולידריות שבדאגה המשותפת ל..., כמו גם באמונה המשותפת באדם ובעתידו.

הס״פ־סד״פ חייבת לפתח מערכת חינוך נרחבת בקרב פועלים, סטודנטים, בעלי מקצוע וחברי כל המעמדות החברתיים שיש לצפות מהם להבנה פוטנציאלית של הביקורת הסוציאליסטית והרעיונות הסוציאליסטיים.

הס״פ־סד״פ אינה יכולה לצפות להשיג ניצחון בזמן קצר. אך אין זה אומר שהיא לא צריכה לכוון להשפעה ולכוח החברתיים הרחבים ביותר. היא צריכה לשאוף לקנות את אמונם של יותר ויותר אנשים, שישמיעו דרך המפלגה את קולם בתוך ארצות הברית וברחבי העולם כולו.

הס״פ־סד״פ נטועה במסורת ההומניסטית של הסוציאליזם; היא שואפת לשינוי היעדים הסוציאליסטיים המסורתיים כך שיתאימו לתנאים של חברת המאה

ה־20 כתנאי להגשמתם. היא דוחה במיוחד את הרעיון של השגת מטרותיה באמצעות כוח או על ידי הקמתה של דיקטטורה מאיזשהו סוג. הנשקים היחידים שלה הם המציאותיות של רעיונותיה, העובדה שהם פונים לצרכים האמיתיים של האדם, והתמיכה הנלהבת בה של אותם אזרחים הרואים דרך הבדיון והאשליה הממלאים את מוחם של האנשים כיום, אזרחים המאמינים בחיים עשירים ומלאים יותר.

אין זה מספיק שחברי הס"פ־סד"פ מאמינים באידיאל משותף. אמונה שכזו הופכת לריקה ומעוקרת אם היא אינה מתורגמת למעשים. חיי המפלגה חייבים להיות מאורגנים בצורה כזו שתציע שפע אפשרויות מגוונות לחבריה לתרגם את דאגתם למעשים משמעותיים ומידיים. כיצד ניתן לעשות זאת?

חייבים להבין בבירור שהמטרות הבסיסיות של הסוציאליזם - במיוחד שיטת הניהול של חברות גדולות על ידי המשתתפים, האיגודים ונציגי הצרכנים, החייאת ההליך הדמוקרטי והבטחת המחיה המינימלית לכל אזרח - מציבות בעיות שאת פרטיהן קשה מאוד לפתור. פתרונן מחייב מחקר תיאורטי בסיסי בתחומי הכלכלה, העבודה המאורגנת, הפסיכולוגיה וכו'; בנוסף הוא דורש

תוכניות וניסויים מעשיים. אם ניגשים לבעיות חברתיות אלו באותה רוח של אמונה ודמיון הקיימים בקרב מדעני הטבע והטכנאים, יימצאו פתרונות אשר יכולים להיראות לנו דמיוניים בהסתכלנו עליהם מנקודת ההווה, בדיוק כמו שטיסה לחלל נראתה לנו לפני עשרים שנה. ובכל זאת, הקשיים שבהגעה לפתרון עבור ארגון חברתי אנושי שפוי אינם גדולים יותר מאלו שבשדות מדעי הטבע התיאורטיים והישימים.

אם כן, המשימה הראשונה של הסוציאליסטים היא ללמוד את הבעיות של הסוציאליזם הישים במסגרת תחומי הפעילות שלהם ולדון בניסיונותיהם ובהצעותיהם לפתרונות סוציאליסטיים ביחידות העבודה של המפלגות הסוציאליסטית־סוציאל־דמוקרטיות שלהם. כתוספת לפעילות הקבוצתית הזו קיימות ועדות קבועות לחקירת הבעיות הללו. ועדות אלו תורכבנה ממומחים במגוון תחומים, כגון כלכלה, סוציולוגיה, פסיכולוגיה, מדיניות חוץ. ועדות החקירה והיחידות העובדות תהיינה בקשר הדדי קרוב, תחלפנה רעיונות וחוויות וכך תמרצנה זו את זו.

אך פעילויותיהם של חברי הס״פ־סד״פ חייבות שלא להיות מוגבלות לחשיבה ולתכנון דמיוניים. מעבר לכך,

נחוצה פעולה מידית וקונקרטית. חשוב שכל חבר ידגים את דרך החיים הסוציאליסטית במקום העבודה שלו או שלה - במפעלים, במשרדים, בבתי־ספר, במעבדות, בבתי־חולים ועוד. כל חבר חייב להדגים את הדרך הסוציאליסטית לגשת לבעיות באמצעות האופן שבו הוא מתמודד אתן ועל ידי המרצת אחרים. חשוב במיוחד שכל חבר בס״פ־סד״פ, שהוא גם חבר איגוד, יעבוד באופן פעיל למען פעילות והשתתפות גדולה יותר של החברים בחיי האיגוד המקצועי. בתוך האיגודים המקצועיים ומחוצה להם יתמכו חברי הס״פ־סד״פ בכל יוזמה לביזור, להשתתפות אקטיבית של היסודות העממיים ולמאבק נגד כל צורות הביורוקרטיזם.

הס״פ־סד״פ מבקש למשוך גברים ונשים המודאגים באמת מבעיית האנושיות של החברה, ושחוץ מדאגה זו עובדים בשבילה ומוכנים להקריב את הזמן ואת הכסף שעבודה זו דורשת.

אף על פי שהס״פ־סד״פ מרוכזת במטרות הבסיסיות של תוכניתה, היא תשתתף באופן פעיל בקידומן של כל המטרות הפוליטיות המידיות שהן בעלות חשיבות להתפתחות הפרוגרסיבית של החברה שלנו. היא תשתתף פעולה עם כל קבוצה פוליטית ואינדיבידואל ששואפים

בכנות לאותן המטרות. בין המטרות האלה נמצאות באופן מפורט:

* מדיניות חוץ שפויה המבוססת על הערכה מציאותית של עובדות החיים הפוליטיים הנתונות - מדיניות השואפת לפשרה הגיונית תוך הבנה שניתן למנוע מלחמה רק אם שני גושי הכוח יקבלו את העמדות הכלכליות והפוליטיות הנוכחיות של האחר ויוותרו על כל ניסיון לשנות אותן באמצעות כוח.
* מאבק נגד הרעיון שניתן להבטיח את ביטחוננו באמצעות חימוש. הדרך היחידה להימנע מהרס מוחלט שוכנת בהתפרקות מוחלטת מנשק. מכאן משתמע שאסור ששיחות הפירוק מנשק תשמשנה למניעת פירוק אמיתי מנשק ושעלינו להיות נכונים להסתכן בניסיון להשיגו.
* תוכנית לעזרה כלכלית למדינות לא־מפותחות בהיקף רחב בהרבה מאלו שקיימות כיום ובמחיר הקרבה ניכרת מצד האזרחים שלנו לטובת השגת תוכנית שכזו. אנו תומכים במדיניות שאינה משרתת את האינטרסים של השקעות הון אמריקאיות במדינות זרות ואינה כוללת את

מדיניות החוץ של ארצות הברית להתערבות בעצמאותן של אומות קטנות.

* חיזוק ארגון האומות המאוחדות וכל ניסיון להשתמש בעזרתו לפתרון ויכוחים בין־לאומיים ולעזרה זרה בהיקפים גדולים.
* תמיכה בכל האמצעים להעלאת רמת החיים של אותו חלק באוכלוסייה שלנו שעדיין חי מתחת לסטנדרט החומרי של רוב האוכלוסייה. זה תקף לעוני שנוצר בגלל גורמים כלכליים, אזוריים וגזעיים כאחד.
* תמיכה בכל המאמצים לביזור ולפעילויות עממיות. מכאן משתמעת תמיכה בכל הניסיונות לרסן כוח בלתי אחראי בביורוקרטיות תאגידיות, ממשלתיות ואיגודיות.
* תמיכה בכל האמצעים לטובת ביטחון חברתי שיובילו להקלה מידית במצבי מצוקה הנגרמים בעקבות אבטלה, מחלה או זקנה. תמיכה בכל האמצעים המכוונים לרפואה ציבורית, תוך הבנה שיש לשמור על הבחירה החופשית ברופאים ועל הרמה הגבוהה של השירות הרפואי.
* אמצעים כלכליים שיובילו לניצול המלא של

יכולת הייצור החקלאית והעודפים שלנו מבחינה לאומית ובין־לאומית.

* תמיכה באמצעים להקמת ועדה כלכלית שתורכב מנציגי התעשייה, המסחר, ארגוני העובדים, כלכלנים ונציגי הצרכנים. ועדה זו צריכה לקחת על עצמה בחינה סדירה של צורכי הכלכלה שלנו ופיתוח תוכניות כלליות לשינוי באינטרסים של האומה כמכלול. המשימה המידית ביותר שלה תהיה להציע תוכניות למעבר מייצור לצורך חימוש לייצור לצורכי שלום, לאחר שתדון בכך. הדוחות של הוועדה הזו, כולל דוחות מיעוטים, חייבים להיות מפורסמים ומופצים ברבים. ועדות דומות צריכות להתכנס בתחומי מדיניות החוץ, התרבות והחינוך; על חברי הוועדות הללו לייצג סקטורים רחבים באוכלוסייה, ויש להתעקש על אנשים שהידע והיושרה שלהם ידועים בציבור.
* הוצאות ממשלתיות גדולות על דיור, בניית דרכים ובניית בתי חולים כמו גם על פעילויות תרבותיות כמו מוסיקה, תיאטרון, מחול ואמנות.
* בהינתן העושר של ארצות הברית אנו יכולים להתחיל להתנסות מבחינה חברתית. חברות

בבעלות המדינה צריכות להיות מאורגנות באופן כזה שניתן יהיה לנסות צורות שונות של השתתפות פועלים בהנהלה.

* בתעשיות בעלות חשיבות חברתית בסיסית חייבת הממשלה לארגן יוזמות שתגדרנה את קנה המידה לאיכות בתחומן, שתתחרינה עם התעשייה הפרטית וכך תיאלצנה אותה להעלות את הסטנדרטים שלה. יש לעשות זאת ראשית כול בתחומי הרדיו, הטלוויזיה והקולנוע ובתחומים נוספים לפי הצורך.
* יש לעשות מאמץ להתחיל עם תוכנית להשתתפות הפועלים בניהול התאגידים הגדולים. עשרים וחמישה אחוזים מהקולות בוועדים מקבלי־ההחלטות צריכים להינתן לפועלים ולשכירים שייבחרו באופן חופשי בכל חברה.
* השפעתם של האיגודים צריכה להתחזק, לא רק ביחס לבעיות השכר אלא גם ביחס לבעיות של תנאי העבודה וכו׳. חייבים לקדם בו־זמנית בכל הכוח תהליך של דמוקרטיזציה בתוך האיגודים.
* יש לתמוך בכל הניסיונות להגביל את השידול הכמו־היפנוטי בתעמולה המסחרית והפוליטית.

אנו מודעים לכך שהתוכנית המוצגת לעיל מתייחסת בעיקר למדינות המתועשות כמו אלו של צפון־אמריקה ואירופה. בכל המדינות האחרות התוכנית צריכה להשתנות בהתאם לתנאים הייחודיים להן. עם זאת העקרונות הכלליים העומדים בבסיס תוכנית זו, אלו של ייצור למען שימוש חברתי וחיזוקו של הליך דמוקרטי אפקטיבי מבחינה תעשייתית ופוליטית כאחד, תקפים לכל המדינות.

אנו פונים לכל אזרח לחוש אחריות לחייו שלו, של ילדיו ושל משפחת האדם כולה. האדם נמצא על סף הבחירה המכריעה ביותר שהוא עשה אי־פעם: להשתמש בכישוריו ושכלו על מנת ליצור עולם שיכול להיות, אם לא גן־עדן, לפחות מקום להגשמתם המלאה של הפוטנציאלים האנושיים, עולם של שמחה ויצירתיות - או עולם שישמיד את עצמו באמצעות פצצות אטום או שעמום וריקנות.

אכן, הסוציאליזם נבדל מתוכניותיהן של מפלגות אחרות בכך שיש לו חזון, אידיאל של חברה טובה ואנושית יותר מזו של ימינו. הסוציאליזם אינו מעוניין רק בתיקון פגם זה או אחר בקפיטליזם, אלא מבקש להשיג משהו שעדיין אינו קיים; הוא מכוון למטרה

המתעלה מעל המציאות החברתית האמפירית הנתונה ועדיין מבוססת על פוטנציאל אמיתי. לסוציאליסטים יש חזון ואמירה: זה מה שאנו רוצים; לזה אנו מייחלים; זו לא הצורה הסופית והמוחלטת של החיים, אך היא צורת־חיים טובה ואנושית בהרבה. הוא ההגשמה של רעיונות ההומניזם שעוררו השראה בהישגים הגדולים ביותר של התרבויות המערבית והמזרחית.

רבים יגידו שבני האדם אינם רוצים אידיאלים, שהם אינם רוצים ללכת מעבר למסגרת הייחוס שבה הם חיים. אנו הסוציאליסטים טוענים שזה לא נכון. להפך, אנשים כמהים באופן עמוק למשהו שהם יוכלו לעבוד עבורו ולהאמין בו. חיוניותו של האדם כולה תלויה בעובדה שהוא מתעלה מעל החלק השגרתי בקיומו, שהוא שואף להגשמת חזון שאינו בלתי אפשרי להגשמה – גם אם הוא עדיין לא הושג. אם אין לו שום סיכוי לשאוף לחזון רציונלי והומניסטי, בסופו של דבר הוא יישחק ויתייאש מהשעמום של חייו וייפול כטרף קל לחזיונות האי־רציונליים והשטניים של דיקטטורים ודמגוגים. זו בדיוק החולשה של החברה העכשווית שאינה מציעה שום אידיאלים, שאינה דורשת שום אמונה, שאין לה שום חזון – חוץ מאשר עוד מאותו הדבר. אנו הסוציאליסטים

אינוו מתביישים להודות שיש לנו אמונה עמוקה באדם ובחזון של צורה חדשה ואנושית של חברה. אנו פונים לאמונה, לתקווה ולדמיון של אחינו האזרחים להצטרף אלינו בחזון זה ובניסיונות לממשו. סוציאליזם אינו רק תוכנית סוציו־אקונומית ופוליטית, אלא הוא תוכנית אנושית: **הגשמת האידיאלים של האנושיות בתנאים של חברה תעשייתית.**

סוציאליזם חייב להיות קיצוני. להיות קיצוני משמעו לגשת לשורשים; והשורשים הם האדם.

הערות

1. כל ההערות להלן הן של המתרגם (כולל ההפניות הביבליוגרפיות שהתווספו לתרגום). על פי המיתולוגיה היוונית, פרומתיאוס ("החושב מראש") היה עוזרו של זאוס, שיצר, בין היתר, את בני האדם מעיסה של אדמה ומים. פרומתיאוס אהב מאוד את יצירי כפיו ולימד אותם את האמנויות והמדעים. כשנפגשו האלים ובני האדם לסעודה, רימה פרומתיאוס את זאוס, נתן לו את עצמות השור, ולבני האדם את הבשר המזין. זאוס נתמלא חמה, וכעונש גזל מבני האדם את האש. פרומתיאוס גנב ניצוץ של אש מהאולימפוס והעניק אותו לבני האדם בסתר. כשזאוס גילה את מעשה הגניבה, הוא העניש את בני האדם באמצעות פנדורה – אותה אישה יפהפייה נושאת כד שבו טמונים הסבל והדאגה שירדפו את בני האדם מעתה ועד עולם. את פרומתיאוס העניש זאוס בכך שכבלו לצוק ושלח עיט לנקר את כבדו, הצומח כל לילה מחדש. סבלו של פרומתיאוס נגמר כאשר הרקולס, לאחר דורות רבים, הרג את העיט ושחרר את פרומתיאוס הכבול (ראו *המיתולוגיה היוונית* מאת אהרן שבתאי, תל אביב: הוצאת מפה,

2000, עמ' 26–27).

2. חברי אסכולת פרנקפורט כתבו רבות על האופן שבו ניתן לשכנע את בני האדם באמצעים לא־אלימים. החל מהמחקר שהציג הורקהיימר על המשפחה כסוכנת של האידיאולוגיה השלטת ("סמכותיות ומשפחה בימינו", בתוך ת"ו אדורנו ומ' הורקהיימר, אסכולת פרנקפורט – מבחר, תרגום: דוד ארן, תל אביב: הקיבוץ הארצי, 1993, עמ' 205–220), עבור דרך חרושת התרבות כפי שמציגים אותה הורקהיימר ואדורנו בספרם דיאלקטיקה של נאורות (Theodor Adorno and Max Horkheimer, *Dialectics of Enlightenment*, trans.: John Cumming, London: Verso, 2010, pp. 120-167), וכלה בחברה החד־ממדית ובאופן שבו היא משתלטת על השיח עצמו ועל האופן שבו בני אדם חושבים כפי שהציג מרכוזה באדם החד–ממדי (Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man*, London: Routledge, 1991, pp. 87-123).

3. אלבר קאמי כותב בספרו האדם המורד (תרגום: צ' אדר, תל אביב: עם עובד, עמ' 89–90) כי ההבדל בין המהפכה למרד הוא שהמהפכה אוחזת באידיאה פוזיטיבית, באידיאל שעל פיו מבקשים המהפכנים לעצב את המציאות, ואילו המרד הוא רק פעולה שוללנית ללא מטרה אמיתית להביא לשינוי. נראה כי פרום מקבל הבחנה זו היות שעל מנת להיות מהפכן עליך להאמין ולתמוך באיזשהו עיקרון פוזיטיבי, משמע לציית לו.

4. תפיסה זו של התבונה כאוניברסלית מופיעה אצל עמנואל קאנט בספרו הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות (תרגום: מ' שפי, ירושלים: מאגנס, תש"י), שם הוא מציג את התבונה כמקור אפריורי וטהור של המוסר. התבונה אינה מתייחסת לאדם או לסיטואציה מסוימים, אלא היא מכוונת לשיפור מצבה של האנושות כולה, ולכן ניתן לקבלה מבלי להיכנע לסמכות הטרונומית.

5. עניין זה מופיע בהרחבה בספרו של פרום מנוס מחופש (אריך פרום, מנוס מחופש, תרגום: ת' עמית, אור יהודה: דביר) כאחד מהמאוויים של המזוכיזם הנפשי, שהוא הבסיס לנטייה הסמכותנית. פרום כותב ש"הפן השני [של המאוויים המזוכיסטיים] הוא הניסיון להתלכד עם ישות גדולה וחזקה שמעבר לעצמי, להתמזג אתה ולהיות חלק ממנה. כוח זה יכול להיות בן־אדם, מוסד, אלוהים, האומה, המצפון או דחף נפשי. בהתלכדו עם כוח הנחשב לחזק, נצחי ואפוף תהילה, האדם נוטל חלק בכוחו ובתהילתו. הוא נוטש את עצמיותו ומוותר על כל כוחו וגאוותו, הוא מאבד את שלמותו כיחיד ומוותר על חירותו, אך הוא זוכה בביטחון ובגאווה ממין חדש, בכך שהוא מהווה חלק מאותו כוח חזק".
6. אלברט שוויצר היה כומר ורופא גרמני שייסד בראשית המאה ה־20 בית חולים בעיר למברנה שהייתה קולוניה צרפתית באפריקה (במקום שבו שוכנת מדינת גבון בימינו). הוא בחר להקים את בית החולים בסמוך למיסיון הצרפתי שבעיר והמשיך להפעיל אותו כמעט ברציפות (למעט הפסקות בעקבות שתי מלחמות העולם) עד סוף חייו ב־1965. ב־1953 זכה בפרס נובל שלום על פועלו זה.
7. את סיפורה של העיר סדום ניתן למצוא בספר בראשית, יח–יט.
8. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הצטרף ראסל למחאה הפציפיסטית נגד המלחמה, דיבר ונאם בעניין זה ואף יצא לרחובות לצד המפגינים הצעירים. בעקבות עמדותיו ופעולותיו אלו הוא הוקע מהחוגים האינטלקטואליים, פוטר מעבודתו באוניברסיטה ואף נעצר.
9. גם כאן ישנה התייחסות להבחנה שביצע אלבר קאמי בין המורד והמהפכן בספרו האדם המורד (תרגום: צ' אדר, תל אביב: עם עובד, עמ' 89–90).

10. מרטין לותר, "נגד כנופיות האיכרים הרצחניות והחמסניות", בתוך: ביינטון, רולנד ה', מרטין לותר, ירושלים: נור, 1971, עמ' 214.
11. K. Marx, "Forward to Doctoral Thesis, *The Difference between the Natural Philosophy of Democritus and the Natural Philosophy of Epicurus*" (1841), in: Marx and Engels, *On Religion*, pp. 13-15
12. ברטרנד ראסל, עקרונות השיקום החברתי, תרגום: א' אמיר, ירושלים: א' רובינשטיין, 1975, עמ' 118–119.
13. פרום מחזיק בדעה שניתן לעקוב אחר הצרכים האותנטיים של בני האדם ולהבדיל אותם מהצרכים הכוזבים שכופה עליהם החברה הקפיטליסטית המתקדמת. הצגה רחבה ובהירה של תיאוריית הצרכים של פרום ניתן למצוא בספרו החברה השפויה (Erich Fromm, *The Sane Society*, London: Routledge, 2002).
14. Bertrand Russell, *Mysticism and Logic, and other essay*s, London: G. Allen &Unwin, 1917, pp. 52-53
15. Bertrand Russell, *Philosophical Essays*, London: G. Allen & Unwin, 1966, p. 126
16. Bertrand Russell, *Unpopular Essays*, London: Routledge, 1984, pp. 73-74
17. Bertrand Russell, *The Scientific Outlook*, London: George Allen & Unwin, 1962, p. 275
18. Bertrand Russell, *Philosophical essay*s, London: G. Allen & Unwin, 1966, pp. 125-126
19. Bertrand Russell, "Man's Peril from The Hydrogen Bomb", in: *IF Stone's Weekly*, February 7, 1955, p. 6
20. "Better dead then red", כשהכוונה כאן היא ל"אדום" במובן של קומוניסט.
21. פרום משתמש במילה "busy-ness", כשלמעשה כוונתו היא

"היות עסוק". הבריחה לעיסוקי היומיום, לשגרה, מונעים מהאדם להתבונן במתרחש סביבו ולגבש עמדה ביקורתית כלפי המציאות.

.22 "Das eigentliche, einzige und tiefste Thema der Welt-und Menschengeschichte, dem alle übrigen untergeordnet sind, bleibt der Konflikt des Glaubens und Unglaubens" (in: "Noten und Abhandlungen zum Diwan, Israel in der Wüste", *West-östlicher Diwan*)

.23 Karl Marx, "Economic and Philosophical Menuscripts" (1844), in: *Early Writings* (trans. Rodney Livingstone and Gregor Benton), London: Penguin Books, 1992, pp. 351-352

.24 מרכוזה דן בהרחבה במקומה של השפה כחלק ממנגנון ההטעיה והסוגסטיה בפרק הרביעי של ספרו האדם החד-ממדי (Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man*, London: Routledge, 2002, pp. 87-123)

.25 Karl Marx, "Economic and Philosophical Manuscripts" (1844), in: *Early Writings*, trans. Rodney Livingstone and Gregor Benton, London: Penguin Books, 1992, p. 351

.26 עיקרון זה של האדם כתכלית ולא כאמצעי מופיע אצל קאנט כאחד מניסוחי הצו הקטגורי שאותו הוא מציג בספרו הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות: "שכן כל היצורים בעלי התבונה נתונים תחת החוק האומר כי כל אחד מהם חייב להתנהג עם עצמו ועם זולתו לעולם לא מנהג של אמצעי בלבד כי אם תמיד מנהג של תכלית כשהיא לעצמה כאחת" (קאנט, הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות, עמ' 105).

.27 כפי שמופיע אצל קאנט בספרו הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות: "שכן כל היצורים בעלי התבונה נתונים תחת החוק האומר כי כל אחד מהם חייב להתנהג עם עצמו ועם זולתו לעולם

לא מנהג של אמצעי בלבד כי אם תמיד מנהג של תכלית כשהיא לעצמה כאחת" (קאנט, הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות, עמ' 105).

28. ראו הערה קודמת.